

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Родни приступ и пенитенцијарне установе

(мастер рад)

Ментор:

Проф. др Миомира Костић

Студент:

Крстић Марија

Број индекса: М 048/17-О

Ниш, 2020. године

САДРЖАЈ

УВОД.....	1
I Пенитенцијарне установе у 21. веку	4
1. Стање у пенитенцијарним установама у 21. Веку	4
2. Међународни документи којима је регулисан положај осуђених лица у пенитенцијарним установама.....	6
3. Категоризација пенитенцијарних установа	11
II Пенитенцијарне установе за мушкарце и жене	13
1. Пенитенцијарне установе у којима казну затвора издржавају мушкарци	13
2. Пенитенцијарне установе у којима казну затвора издржавају жене	16
2.1. Пенитенцијарне установе за жене у Србији - Казнено поправни завод за жене у Пожаревцу.....	17
3. Положај жена у пенитенцијарним установама.....	20
III Трансродне особе у пенитенцијарним установама	22
1. Положај трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама	22
2. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у упоредном праву – правна регулатива појединих држава	24
2.1. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у Шкотској.....	26
2.2. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у Сједињеним Америчким Државама (САД)	30
2.3. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у Италији	34
3. Медијски пропраћени случајеви насиља над трансродним осуђеницама	36
4. Положај трансродних осуђеника/ца у Републици Србији.....	40
4.1. Положај трансродних осуђеника/ца према одредбама ЗИКС-а	41
4.2. Поступање са трансродним осуђеницима у РС у пракси.....	44
Закључна разматрања	46
Попис коришћене литературе	49
Попис коришћених правних прописа	51
САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ	54
Summary	55
Биографија студента	56

УВОД

Родни идентитет једне особе је један од важнијих и фундаменталнијих аспеката у животу. Сходно “Појмовнику родне терминологије према стандардима Европске уније – центра за женске студије” родни идентитет се дефинише као: “властито родно опредељење и изражавање, које не мора нужно овисити о полу који је уписан рођењем, дакле родни је идентитет неовисан о биолошком полу особе. Родни идентитет се тиче сваког људског бића и не значи само бинари концепт “мушког или женског” него се проширује и на нове родне идентитете LGBTIQ популације.”¹

Људи се рађају као особе мушког и особе женског пола. Међутим, одређени број људи има проблем са тим да се поистовети са полом који им је приписан рођењем, тј. са биолошким полом, што им ствара огромне потешкоће у свакодневном животу, те особе називамо трансексуалним² и/или трансродним³. О трансексуалности и трансродности се веома мало говори и веома мало зна, како у стручним круговима, тако и у широј јавности.

Трансексуалне особе и трансродне особе не могу остварити своја основна људска права и слободе без дискриминације, стигматизације, насиља и маргинализованости. Њихов положај је у свакодневном животу веома тежак, али можда најтежи и најгори положај јесте положај ових особа у пенитенцијарним установама. Бити трансродна особа или особа чији су род и пол неусаглашени, у сваком притвору или затвору значи и свакодневно физичко и сексуално злостављање, понижавање и стални страх од одмазде, ако било којим правним средствима покушају да се одбране од свакодневног насиља.⁴

Предмет овог рада биће управо положај трансродних и трансексуалних особа у пенитенцијарним установама широм света, али и у Републици Србији. Међутим, предмет овог рада биће и положај мушкараца и положај жена у пенитенцијарним установама, те ће се кроз осврт на свеукупно стање у пенитенцијарним установама у 21. веку извести закључак о општем стању у затворима, предностима и недостацима у пенитенцијарним установама.

¹ Центар за женске студије – Појмовник родне терминологије према стандардима Европске уније”, Загреб 2007, стр. 78.

² Трансексуалне особе јесу особе чији је доживљај родног идентитета другачији од пола при рођењу. Трансексуалне особе најчешће желе да промене своје тело, путем хируршких интервенција или хормонске терапије, како би своје тело ускладили са родним идентитетом

³ Трансродне особе јесу особе различитих идентитета, изражавања и понашања, који се традиционално не доводе у везу са њиховим полом и традиционалним поимањем родних улога. Трансродне особе могу имати потребу за физичком модификацијом свог тела, али многи и немају ту потребу

⁴ Др Зорица Мршевић, Статус трансродних лица на издржавању затворске казне, стр. 7

<https://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Status%20transrodnih%20lica%20na%20izdravanju%20z%20atvorske%20kazne.pdf> приступ: 06.02.2020. године

Иако се у току историјског развоја положај осуђених лица у пенитенцијарним установама мењао, не може се рећи да је данас у 21. веку пенитенцијарни систем идеалан. И даље постоји велики број рецидивиста, застарела затворска архитектура, насиље у затворима међу осуђеницима као свакодневну појаву, жене осуђенице се не третирају на одговарајући начин, као и питање смештања трансродних и трансексуланих особа у пенитенцијарним установама. Све ове појаве и питања биће обрађени и обухваћени у овом раду, а са циљем анализе свеукупног стања у пенитенцијарним установама, са значајним родним приступом овој теми.

Непосредни циљеви рада јесу да се укаже на тешкоће које постоје у пенитенцијарним установама, како у мушким, тако и у женским, указати какав је положај жена осуђеница, са каквим се тешкоћама сусрећу трансродне и трансексуалне особе, указати на различите облике неравноправности у поступању са одређеном групом осуђеника и на различите облике насиља које постоје у овим установама. Крајњи циљ овог рада јесте указивање на све тешкоће које имају осуђена лица, учинити их видљивијим и предложити начин и средства за њихово решавање, како би се побољшао свеукупно положај и статус лица која издржавају казну затвора у пенитенцијарним установама.

Основна хипотеза овог рада јесте да одвојени затвори за женске и мушке осуђенице/ке који су одређени законом не омогућавају да се задовоље потребе трансродних и трансексуланих особа у њиховој физичкој и друштвеној реалности.

За теоријску анализу родног приступа и пенитенцијарних установа, биће коришћени подаци наведени у доступној домаћој и страниј литератури, релевантни домаћи и страни законски прописи, као и међународни документи и други материјали. Биће коришћени следећи методи и методолошки поступци: нормативни, метод комплације, упоредноправни метод и студија случаја.

Догматичко-нормативистички метод је основни метод за стварање, тумачење и примењивање позитивног права на нивоу једне државе. Он ће бити примењен у анализи позитивних прописа права Србије, као и међународних конвенција у овој области.

Метод комплације ће бити примењен за консултовање и преузимање резултата других научних радова за потребе сопственог истраживања. Коришћењем емпиријског метода указаћемо на досадашњу праксу у смештању трансродних особа у пенитенцијарне установе.

Упоредноправни метод биће употребљен за компарацију прописа у овој области, домаћих и међународних.

За лица која издржавају казну затвора, нарочито за жене и трансродне особе, једна од главних карактеристика јесте невидљивост. Ова тема јесте мало истраживана и може се слободно рећи да се ни друштво, а ни јавност не бави много питањем положаја лица на издржавању казне затвора. Већина друштава су потпуно организована на основама дихотомне родне поделе, и сви појединци интезивно су контролисани у погледу своје усклађености у те родне норме. Такође, ни стање у пенитенцијарним установама за жене није задовољавају, те слободно можемо рећи да у 21. веку постоји озбиљан проблем поштовања основних људских права у пенитенцијарним установама широм света. У мастер раду, детаљно ће бити анализирани правни прописи који регулишу положај осуђених лица. Посебна пажња ће бити посвећена упоређивањем стања у појединим пенитенцијарним установама у неким државама света, биће издвојена нека напредна решења, а све у циљу доношења закључка како унапредити пенитенцијарни систем у нашој држави. У томе се огледа теоријски значај мастер рада. Како су потребни напори да би се подигла свест о високој маргинализацији трансродних особа у пенитенцијарним установама, али и о положају који имају жене, овај рад ће настојати да расветли поједине сегменте издржавања казне затвора ових особа.

Рад је подељен у три дела. У првом делу рада биће приказана анализа стања у пенитенцијарним установама у 21. веку, краћи осврт на најважније међународне документе у овој области, као и категоризација пенитенцијарних установа и њен значај. Други део рада посвећен је пенитенцијарним установама у којима казну затвора издржавају мушкарци и жене, положај жена у пенитенцијарним установама и анализа положаја жена у Републици Србији, односно у КПЗ Пожаревац. И у трећем делу, који је уједно и централни део овог рада биће приказан статус и положај трансродних осуђеника у појединим државама света и у Републици Србији, од самог пријема, смештаја и статуса трансродних осуђеника у установи. Такође, биће изложени неки од медијски пропраћених случајева који су утицали на промену праксе и регулативе у појединим државама, а који могу користити за даљи развој и побољшање положаја трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама. У раду су посебно издвојени увод, закључак, попис коришћене литературе, сажетак и кључне речи.

I Пенитенцијарне установе у 21. Веку

1. Стање у пенитенцијарним установама у 21. Веку

Сви људи заслужују живот без насиља, уз поштовање основних људских права – што се односи и на лица која издржавају казну затвора. Неспорна чињеница јесте да се

сва савремена друштва суочавају са појавом превеликог броја осуђених и притворених лица, као и са експанзијом насиља унутар пенитенцијарних установа, а које појаве се јављају у целом свету, без обзира на континент или конкретну државу.

У 21. веку једна од најтежих потешкоћа са којима се пенитенцијарни систем суочава, јесте превелики број осуђених и затворених лица. О како озбиљној појави је реч, најбољи показатељ јесу статистички подаци о броју затвореника данас у свету. Према подацима Института за криминолошка истраживања универзитета Бирбек из Лондона, широм света казну затвора у пенитенцијарним установама издржава око 11 милиона људи.⁵ Када се узме податак да је у 2006. години према подацима националних статистичких завода или надлежних министарстава за затворске системе у затворима било око 9,25 милиона затвореника⁶, јасно се уочава тренд пораста броја затвореника из године у годину.

Затварање је у читавом свету постало уобичајен начин решавања криминалитета, те се и из тог разлога број затвореника стално увећава. Овај појава може се објаснити чињеницом да је у 21. веку преовладала идеја да се људи шаљу у затвор да би се казнили, а не учинили бољим. На тај начин доводи се у питање једна од основних идеја извршења казне затвора, а то је идеја ресоцијализације осуђених лица. Чини се да се на овај начин враћамо у време увођења казне затвора, када је кажњавање извршилаца кривичних дела, био једини циљ затварања. Иако су прошла два века обележена покушајима да се стање у пенитенцијарним установама поправи, превелики број осуђених и притворених лица, као и лоши услови под којима затвореници издржавају казну затвора, и даље представљају тешкоће у пенитенцијарним установама са којим се суочавају све државе света.

Скоро половина светске затворске популације се налази у Сједињеним Америчким Државама, Кини и Руској Федерацији (САД имају највећи број затвореника, у 2016. години било је преко 2,2 милиона лица на издржавању казне затвора). Дакле, пренасељеност затвора представља један од највећих проблема када је реч о затворском систему САД-а, без обзира на сталну изградњу нових затвора. Овај проблем није резултат повећања стопе криминалитета или стопе становништва, већ су разлог строги закони у вези са дрогом.⁷

⁵ Institute for Crime & Justice Policy Research at Birkbeck, University of London <https://www.icpr.org.uk/> приступ: 04.02.2020. године

⁶З. Стевановић, Затворски системи у свету, Београд, 2012. година, стр.198

⁷F. E. Hagan /2008/: Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behavior, USA, 468 и 469.

Превелики број осуђених и притворених лица у затворима је присутан на свим континентима, али постоје разлике у стопама затворске популације између различитих подручја, као и у оквиру истог континента између различитих држава. Када је у питању афрички континент, постоје велике разлике у просечним стопама између држава западне Африке (35) и јужне Африке (231). Азијски континент, такође, одликује велика разлика у просечним стопама, па тако најмање затвореника има у области југо-центалне Азије, 53 на 100.000, а највећа стопа је у државама централне Азије (бивше совјетске републике) око 184 на 100.000 становника. У Океанији, укључујући Нови Зеланд и Аустралију, просечна стопа је 124.5.

У Европи нема значајно великих разлика између држава, али постоје оне које се одликују значајном стопом затварања попут Русије и Турске. Када се анализирају подаци за јужну Европу, могу се уочити одређене специфичности. Највећу стопу затворених лица (преко 150) имају Шпанија, Гибралтар и Албанија, а најмању Андора (37). Међу државама бивше Југославије, управо Србија има највећу стопу затворених лица(122), а најмање Словенија (65).⁸

Када узмемо у обзир ове статистичке податке, као и целокупно стање пенитенцијарног система у 21. веку, намеће се питање казнене политике и затворског система као сегмента казнене политике. Последњих деценија многи пенолози су дијагностиковали постојање проблематичних промена и симптома кризе у затворским системима. То није случај само са земљама у транзицији, већ и у развијеним земљама са развијеним затворским системима.⁹

Чињеница је да се затвореници суочавају са насиљем када су у затворима, а да је проблем сексуалног насиља нарочито изражен. Трансродне и трансексулане особе чешће доживљавају насиље, малтретирање и разне опасности у пенитенцијарном систему, у односу на друге осуђеничке скупине, ово се односи на све врсте притворских и затворских институција и оне представљају озбиљну опасност за њихове животе, физички и метални интегритет.¹⁰

Међутим, сексуално насиље у затворима представља појаву којој домаћа и стручна јавност не посвећује довољно пажње. Идеја да насиље у затворима представља део заслужене казне, додатно утиче на то да данас заправо не постоје домаћа

⁸ А. Илић – Пренасељеност затвора – феноменолошки и етиолошки аспекти, Часопис CRIMEN (II) 2/2011, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 247

⁹З. Стевановић, *op.cit*, стр.198

¹⁰ Др Зорица Мршевић, *op.cit*. стр. 7

истраживања која се баве утврђивањем учесталости, облика, узрока и последица ове појаве. Осим појединачних и уобичајених поступања службе обезбеђења у затворима у Србији не постоји ниједан конкретни превентивни програм који се баве овом темом.¹¹

2. Међународни документи којима је регулисан положај осуђених лица у пенитенцијарним установама

Људска права припадају и осуђеним лицима и другим лицима лишеним слободе. Сврха лишења слободе је, поред осталог, заштита друштва од криминалитета, а не нехумано поступање према осуђеним лицима у пенитенцијарним установама.¹² Најважнији документи којима су на међународном нивоу регулисани стандарди за хумано поступање са осуђеним лицима донети су под окриљем Уједињених нација и Савета Европе, али је важно поменути и активност разних међународних и регионалних организација и специјализованих институција попут – Међународног удружења за кривично право, Међународног удружења за криминологију, Међународног удружења жена правница, Међународног удружења за помоћ осуђеним лицима, Међународног удружења за друштвену одбрану и др.

Најважнији документи којима су регулисани стандарди за поступање са осуђеним лицима су:

- Стандардна минимална правила о поступању са осуђеницима,
- Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода,
- Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања,
- Европска затворска правила,
- Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака,
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима,
- Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања.

Стандардна минимална правила о поступању са затвореницима донета су у Женеви 1955. године на Првом конгресу УН о спречавању криминалитета и поступању с

¹¹ Др З.Павловић, Р. Звездан - Сексуално насиље у затворима, Војно дело, Министарство одбране Србије – Војноиздавачки завод Београд, 2016, стр.73

¹² Вида Вилић, Заштита основних људских права осуђеника и других лица лишених слободе према документима Савета Европе, Зборник радова Правног факултета у Нишу бр. 60, 2012.,стр. 36

делинквентима. Циљ доношења Правила био је да се осигура примена базичних постулата о људским правима када су у питању затвореници, да се побољшају услови издржавања казне затвора и да се унапреди и даље развија пенитенцијарна пракса.¹³ Правилима су предвиђене опште смернице за рад пенитенцијарних установа, а у циљу организације адекватног третмана према осуђеним лицима. Значајно је да је Правилима предвиђено да различите категорије затвореника морају бити смештене у одвојеним установама или у одвојеним одељенима установа, а зависно од пола, старости, криминалне прошлости, посебног третмана, законског основа за издржавање казне затвора.

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода донета је 1950. године, а ступила на снагу 1953. године и употпуњена је са седам додатних протокола. То је правни акт у оквиру Савета Европе којим се обезбеђује заштита људских права и основних слобода лица која се налазе у затвору или лишена слободе по неком другом основу. Ради се о правном акту који је до сада увео најпотпунији систем заштите људских права кроз оснивање Европског суда за људска права. Конвенција је омогућила, да се поред држава потписница, Европском суду за људска права могу обраћати и појединци, уз претходно испуњење услова да је појединац претходно употребио сва расположива правна средства предвиђена националним законодавством и да се суду обратио у року од 6 месеци од доношења последње правноснажне одлуке. Чланом 3 Конвенције предвиђено је да „Нико не сме бити подвргнут мучењу или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.“¹⁴ Управо због непоштовања овог члана најчешће је обраћање Европском суду за људска права. Позивањем на овај члан осуђено лице захтева да му се пружи заштита, ако су током поступка лишења слободе по законитом основу установљена кршења људских права, јер се нечовечно или понижавајуће поступање везује за услове живота у пенитенцијарним установама.

Европска конвенција о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања донета је 1987. године, ступила је на снагу 1989. године, а

¹³ С. Константиновић Вилић, М. Костић, Пенологија, 2011, стр. 36

¹⁴ Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом бр 11, протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, „Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 – испр. И., „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/2010 и 10/2015

наша држава је ратификовала 2003. године. Ова Конвенција детаљно уређује посебан механизам заштите затвореника од тортуре, нехуманог или понижавајућег поступања и кажњавања, у чему се и састоји разлика у односу на Европску конвенцију о људским правима, тако да је ова Конвенција у потпуности управљена ка лицима која су лишена слободе. Конвенција предвиђа посебан орган под називом Европски комитет за спречавање мучења, чији се стандарди односе на сва лица која су у притвору, издржавају казну затвора или се према њима примењује мера безбедности. Чланови овог Комитета имају неограничени приступ свим местима у којима се налазе лица лишена слободе, могу се слободно кретати унутар тих места и имају право да разговарају са лицима лишеним слободе. Једина обавеза Комитета према земљи потписници Конвенције јесте да је обавести о посети коју намерава да учини.¹⁵ Комитет саставља извештај о утврђеном стању, такође једном годишње подноси извештај Комитету министара о стању у затворима у Европи, који се јавно објављује. На овај начин се утиче на праксу у пенитенцијарним установама у европским земљама, чиме се утиче на побољшање услова живота и третмана осуђених лица, са циљем поштовања људских права затвореника.

Европска затворска правила усвојена су 1987. године, а ревидирана 2006. године¹⁶. Циљ доношења био је успостављање заједничког принципа кривичне стратегије међу државама чланицама Савета Европе у вези са затворским третманом и управом затворских установа. Европска затворска правила примењују се непристрасно, без дискриминације по било ком основу према: лицима у притвору, пунолетним лицима која су лишена слободе после осуде, лицима млађим од 18 година смештеним у посебне установе, а уколико су малолетници смештени у затвор, треба да постоје посебна правила о њиховом положају и потребама; душевно болесним лицима, смештеним у специјализоване установе.¹⁷ Такође, Правилем 18.8 предвиђено је да се приликом смештаја затвореника у одређени затвор или одељење води рачуна о потреби да се одвоје неосуђена од осуђених затвореника, мушкарци од жена и млађи пунолетни затвореници од старијих затвореника.¹⁸

¹⁵ Вида Вилић, *op.cit.*, стр. 39

¹⁶ Европски комитет за проблеме криминалитета 2002. године покренуо је иницијативу за ревидирање Европских затворских правила, након тога је на Конференцији одржаној у Риму у периоду од 25. до 27.11.2004. године представљен Нацрт нових затворских правила. Током доношења нових правила од значаја је била пракса Евроског суда за људска права као и извештаји Комитета о спречавању мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Опширније: Др Хајрија Сијерчић-Чолић, *Европска затворска правила*(2006), Годишњак Правног факултета у Сарајеву, I – 2007, стр. 479

¹⁷ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *op.cit.*, стр. 42

¹⁸ *Европска затворска правила*, Савез Европе –Канцеларија у Београду, 2006. година

Европска затворска правила не подлежу ратификацији, јер нису међународни уговор и немају обавезну снагу у међународном праву. Међутим, савремени приступи кажњавању изазвали су потребу преиспитивања сврхе затворске казне и приступа њеном извршењу, тако да међународна сарадња у области пеналне политике и затворске проблематике омогућава да затворска правила у националном систему заживе и на законодавном и на практичном плану.¹⁹ Европска затворска правила су један од најважнијих извора европског пенитенцијарног права и она су прихваћена као кодекс у пенитенцијарним установама. Она представљају водич државама чланицама у процесу модернизације прописа о затворима, пружају помоћ затворској администрацији у њиховој реализацији и пре него што буду укључена у национални правни систем.

Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака усвојена је 1984. године од стране ОУН-а у Њујорку, а наша држава је након тога усвојила Закон о ратификацији ове Конвенције, чиме је она постала део нашег правног система.²⁰ Ова конвенција предвиђа једну основну обавезу за државе чланице, а то је да предузимају законске, административне, судске и друге мере, ради спречавања мучења на читавој територији државе. Највећи значај ове конвенције је у томе што је у њој дефинисан појам тортуре.²¹ Такође, Конвенцијом се указује на велике ризике које може носити правосудни систем и из тих разлога дефинише шта се сматра недозвољеним поступком према лицима која у поступку учествују.²² Чланом 17. Конвенције предвиђено је и оснивање Одбора против мучења, састављеног од десет независних стручњака, који разматрају иницијалне и периодичне извештаје држава потписница, а које имају обавезу достављања извештаја сваке године. Одбор једном годишње подноси извештај Генералној скупштини УН, где у потпуности преноси стање пенитенцијарног система и поштовање ове конвенције од стране конкретне државе потписнице.

¹⁹ Др Хајрија Сијерчић-Чолић, *Европска затворска правила* (2006), Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Л – 2007, стр. 479

²⁰ Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, „Службени лист СФРЈ“ – *Међународни уговори*, бр. 9/91

²¹ Члан 1. Конвенције дефинише „тортуру“ као сваки акт којим се једном лицу намерно наноси бол или тешке физичке или менталне патње у циљу добијања од њега или трећег лица обавештења или признања или његовог кажњавања за дело које је то или неко треће лице извршило или за чије извршење је осумњичено, ако се то чини ради застрашивања тог лица или вршења притиска на неко треће лице или из било којег другог разлога заснованог на било ком облику дискриминације, ако тај бол или те патње наноси службено лице или било које друго лице које делује у службеном својству или на његов подстицај или са његовим изричитим или прећутним пристанком, Тај израз се односи на бол и патње које су резултат искључиво законитих санкција, неодвојивих од тих санкција или које те санкције проузрокују.

²² Ј. Паповић Миладиновић, *Заштита права лица лишених слободе у пенитенцијарним установама у Републици Србији*, докторска дисертација, Ниш, 2017., стр. 87

Међународни пакт о грађанским и политичким правима донет је 1966. године, од стране Генералне скупштине УН, ступио је на снагу 23. марта 1976. године, када је 35 држава потписница депоновало инструменте о приступању. Наша држава је ратификовала пакт законом 1971. године.²³ Њиме је прокламован принцип хуманости и забране дискриминације. Члан 10 предвиђа да се са сваким лицем лишеним слободе поступа хумано, уз поштовање његовог људског достојанства. Предвиђено је и да су сва лица, без икакве дискриминације, једнака пред законом и пред судом и да су државе чланице обавезне да својим националним законима забране сваки облик дискриминације и свима обезбеде успешну заштиту, посебно у погледу дискриминације по основу: расе, боје, пола, језика, вере, политичког или другог убеђења, националног или социјалног порекла, имовног стања, рођења.²⁴ О поштовању Пакта стара се Комитет за људска права, којем државе чланице имају обавезу подношења извештаја.

Општи извештаји Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања имају веома велики значај за даље побољшање и унапређење услова у пенитенцијарним установама и значајна су за даљи развој европског пенитенцијарног права. Европски комитет за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања саставља и објављује опште извештаје након периодичних или ad hoc посета установама у којима се налазе лица лишена слободе. Дакле, ради се о свим пенитенцијарним установама, али и полицијским станицама, психијатријским установама, притворским јединицама, установама у којима су смештени малолетници и др. Улога Комитета се превасходно односи на испитивање услова и начина на који се поступа са лицима лишеним слободе, као и повећања заштите тих особа од мучења или нечовечних или понижавајућих казни или поступака. Комитет подноси извештаје Комитету министара и једном годишње објављује годишњи извештај о својим активностима.

3. Категоризација пенитенцијарних установа

Категоризација пенитенцијарних установа је од веома великог значаја за постојање развијеног система казнено-поправних установа, а ради успешне ресоцијализације осуђених лица. Заједно са преваспитањем, индивидуализацијом и пружањем постпеналне заштите, категоризација чини јединствен процес у раду с

²³ Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима, „Службени лист СФРЈ“, бр. 7/1971

²⁴ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *op.cit.*, стр. 38

осуђеницима. Такође, категоризација установа мора бити у функцији циљева, који треба да се постигну у поступању с осуђеним лицима, пре свега, напуштања криминалних образаца понашања и усвајање образаца понашања које кривични закон не санкционише.

²⁵ Међутим, значајан број држава није у свом затворском систему, на научно заснованом начину извршио категоризацију пенитенцијарних установа, што за последицу има да се у једном затвору налази више категорија осуђеника који по својим својствима не би требали да се нађу у истој установи.

Међу државама постоје разлике у легалној типологији делинквената, међутим у већини пенитенцијарних система као основ за разврставање наводе се: пунолетни и малолетни делинквенти, мушки осуђеници и жене осуђенице, примарни делинквенти, рецидивисти, мултирецидивисти, абнормални, делинквенти из навике и професионални делинквенти. Категоризација и раздвајање осуђеника има за циљ пружање третмана адекватан конкретној категорији осуђеника.

У скоро свим земљама, сагласно Стандардним минималним правилима УН за поступање с осуђеницима, постоје одвојене казнене установе за жене и мушкарце, са једним изузетком – Норвешке, због ниске заступљености женске осуђеничке популације. Такође, постоје одвојене установе за малолетна и пунолетна лица, али и казнени заводи за млађа пунолетна лица.²⁶ У пенолошкој литератури разликујемо хоризонталну и вертикалну категоризацију установа. Хоризонтална класификација установа спроводи се према три основна критеријума: дужини изречене казне, степену обезбеђења у казнено-поправној установи и према категорији осуђених лица односно легалној типологији делинквената утврђеној у важећем праву.²⁷ Вертикална категоризација обухвата мрежу специјализованих установа, организованих за спровођење третмана према: криминалној оријентацији осуђених лица, степену њихове девијантности, биопсихичким особинама које поседују и према степену могуће адаптабилности.²⁸

Категоризација установа према дужини казне – Према дужини казне пенитенцијарне установе можемо поделити на казнено-поправне домове (заводе) и затворе. Док се у заводу упућују осуђена лица која по правилу издржавају казну у дужем трајању, затвори су установе које су намењене осуђеним лица ради издржавања краћих казни. Не постоји у литератури јединствен став у погледу тога која се казна затвора

²⁵ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *op.cit.*, стр. 197.

²⁶ Ово је случај у САД-у, Аустрији, Француској, Холандији, Јапану, Шведској, Норвешкој и др.

²⁷ С. Константиновић-Вилић, М. Костић, *Извршење казни и других кривичних санкција у Републици Србији*, Ниш 2005, стр. 37

²⁸ С. Константиновић Вилић, М. Костић, *op.cit.*, стр. 198.

сматра „краћом“, али је према пракси већине земаља заузет став да кратке казне затвора трају од шест месеци до годину дана.

Категоризација установа према степену обезбеђења – Према степену обезбеђења пенитенцијарне установе се деле на установе затвореног типа, отворене установе и полуотворене установе. Ова категоризација има двоструку улогу: прва је да се максималним степеном обезбеђење постигне највиши степен изолације осуђених лица или да се минималним степеном обезбеђења степен изолације сведе на минимум; друга је примена таквог режима у зависности од типа установе, који ће на најбољи начин омогућити остваривање процеса ресоцијализације осуђених лица.

Категоризација установа према личним својствима осуђених лица – Према личним особинама осуђених лица пенитенцијарне установе се деле на установе општег типа и посебне/специјализоване установе. Установе општег типа одликују се тиме што у њима казну затвора издржавају различите категорије осуђених лица, нпр. мушки осуђеници и жене осуђенице у посебним одељењима или примарни делинквенти и рецидивисти. Установе посебног типа или специјализоване установе су установе намењене осуђеним лицима која се одликују посебним карактеристикама личности и другим својствима (нпр. за физички и ментално оболеле осуђенике).

Категоризација пенитенцијарних установа у Републици Србији регулисана је одредбама Закона о извршењу кривичних санкција. Одредбом чл. 13 предвиђене су следеће врсте завода:

- 1) казнено - поправни завод и окружни затвор – за извршење казне затвора и мере притвора;
- 2) казнено - поправни завод за жене – за извршење казне затвора и малолетничког затвора;
- 3) казнено - поправни завод за малолетнике – за извршење казне малолетничког затвора;
- 4) Специјална затворска болница – за лечење осуђених и притворених лица, за извршење мера безбедности обавезног психијатријског лечења и чувања у здравственој установи, обавезног лечења алкохоличара и обавезног лечења наркомана;
- 5) васпитно - поправни дом – за извршење васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом.

Одредбом чл. 14 ЗИКС-а предвиђено је да типови завода према степену обезбеђења могу бити отвореног, полуотвореног, затвореног и затвореног типа са

посебним обезбеђењем²⁹. Казнено - поправни завод за жене, окружни затвор и васпитно-поправни дом су установе полуотвореног типа, док су специјална затворска болница и казнено-поправни завод за малолетнике установе затвореног типа (чл. 15 ЗИКС-а).

Када се изврши анализа међународних и домаћих докумената у погледу категоризације пенитенцијарних установа, евидента је правна празнина која постоји у погледу смештаја трансродних осуђеника/ца. Ова празнина постоји пре свега због невидљивости која је једна од главних карактеристика транс популације. Такође, број трансродних осуђених лица је у статистичком погледу јако мали и представља незнатан проценат у укупној затворској популацији. Међутим, иако је мала, транс популација је знатно порасла и наставља да расте, зато је потребно на међународном и државном нивоу донети јединствено решење у погледу категоризације и смештаја трансродних осуђеника у пенитенцијарне установе.

II Пенитенцијарне установе за мушкарце и жене

1. Пенитенцијарне установе у којима казну затвора издржавају мушкарци

Анализа структуре криминалитета према полу, како у прошлости, тако и данас, показује да је учешће жена у укупном криминалитету неколико пута мање од учешћа мушкарца, тако да је већина осуђених лица на издржавању казне затвора мушког пола. У свим западним земљама у укупном криминалитету доминира криминалитет мушкараца, иако је криминалитет жена на нешто вишем нивоу него у нашој земљи. Тако је нпр у САД-у према информацијама из 2016. године од укупно 2.121.600 осуђених лица било 9,8% жена³⁰, у УК-у према информацијама од 31.01.2020. године од укупно 83.329 осуђених лица, 4,5 % је жена. Међутим, како истиче Штефенсмајер криминалитет жена се није приближио криминалитету мушкараца ни по обиму, ни по врсти. Учешће жена је и даље највеће код лакших имовинских кривичних дела а ниско код „мушких“ или озбиљних насилних и имовинских кривичних дела.³¹

Неефикасност друштвених механизма у борби против криминалитета, све већи број осуђених лица са дугим казнама, сложене политичко-економске прилике, утичу на

²⁹ У установама отвореног типа не постоје физичко-техничке препреке за бекство; у затворима полуотвореног типа служба за обезбеђење представља основну препреку за бекство; у затворима затвореног типа поред запослених у служби за обезбеђење постоје и друге физичко-техничке препреке за спречавање бекства, док у заводима затвореног типа са посебним обезбеђењем физичко-техничким препрекама се постиже највиши степен обезбеђења.

³⁰ World Prison Brief, Institute for crime & Justice Policy Research, Birkbeck University of London <https://www.prisonstudies.org/country/united-states-america> приступ: 05.02.2020. године

³¹ С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, Криминологија, Ниш, 2012., стр. 96

пораст криминалитета, а самим тим и до повећања затвореника, нарочито међу мушкарцима, до граница где за сва осуђена лица у пенитенцијарним установама једноставно нема места.³² Попуњеност пенитенцијарних установа изнад 100% има скоро половина европских земаља, при чему две земље имају попуњеност већу од 150%: Србија 157,9% и Шпанија 153%.³³

Оно што карактерише мушкарце у пенитенцијарним установама широм света, а разликује их у односу на жене осуђенице, јесте висок степен насиља, који мушкарци испољавају како приликом извршења кривичног дела, али тако и унутар пенитенцијарних установа. Све је већи број мушкараца који извршавају тешка кривична дела, разноврсног типа, на различите начине и са све већим процентом суровости. У установама у којима казну затвора издржавају мушкарци све је већи проценат зависника од алкохола, дроге, таблета и других супстанци. Тако да велики проценат наркомана, HIV позитивних осуђеника и психопата, представљају тешкоће са којим се затвори данас суочавају.³⁴

Стопа ресоцијализације осуђеника у оваквим условима је веома мала, а велики је број рецидивиста, из ког разлога све већи број затворских система уводи специјализоване програме за одређене категорије осуђеника као што су: зависници од дроге, алкохоличари, психопате сексуални делинквенти и сл,³⁵ јер класични и уобичајени третмани према овим групама осуђеника нису дали никакве резултате.

Лош статус затворске администрације постоји, како у женским затворима, а нарочито у мушким затворима, и када се говори материјалном положају, али и у погледу општег статуса које имају у друштву. Иако заводско особље ради веома тежак, незахвалан, опасан и одговоран посао, ретко где је заводска администрација задовољна својим положајем, што утиче на квалитет извршавања радних задатака и лошег избора квалитетних кадрова за рад у пенитенцијарној установи. Такође, неадекватна едукација заводског особља унутар установа, доводи и до примене лошег третмана према осуђеницима, па самим тим и до неостваривања циљева ресоцијализације.

³² Према прогнози америчких пенолога, ако се раст затворске популације у Америци одвија овим темпом, 2030. године свака породица имаће неку везу са затвором – или је неко био у затвору, или је неко радио или ће радити

³³ С. Соковић, Затвори и Казнени популизам, Правни живот : лист за правна питања и праксу бр. 9/2012, Београд : Удружење правника НР Србије и Босне и Херцеговине, стр. 818

³⁴ Према подацима националних агенција за извршење кривичних санкција број зависника се креће од 20 до 60% затвореничке популације. Највећи проценат зависника је у Америци, Русији, Италији, Француској и др.

³⁵ З. Стевановић, *op.cit.*, стр.201

Недостатак средстава за омогућавање нормалног функционисања затвора је још једна потешкоћа са којима се суочавају пенитенцијарне установе. Недостатак средстава доводи до тога да се затвори не одржавају редовно, долази до лоших хигијенских услова, осуђеници немају могућност адекватног лечења, не постоји могућност за реализацијом нових корекционих програма и сл. Због тога, специфичност у затворима у којима су смештени мушкарци, јесте да се они због недовољних средстава, како би себи побољшали услове под којима издржавају казну, сналазе најчешће на забрањене начине (поткрадање, уцене, шверц, недозвољена сарадња са чуварима и другим запосленим лицима у заводу).

Пораст броја осуђених лица, довео је до превеликог броја затворених лица у установама у којима казну затвора издржавају мушкарци, а што доводи до угрожавања безбедности и затворске администрације и осуђеничке популације. „Борба за превласт“ и насиље међу осуђеницима ради доминације у осуђеничкој популацији је свакодневна појава у затворима. Решење лежи у изградњи нових затвора које је у савремено доба за државе „нерентабилно“³⁶, па у таквим околностима један број држава настоји да ову ситуацију реши оснивањем приватних затвора. Такав тренд постоји у САД-у, Канади, Великој Британији и другим земљама.³⁷ Лоши производни капацитети пенитенцијарних услова, цена коштања једног осуђеника од 15 евра дневно³⁸ јесу основни разлози за разматрање увођења приватног капитала у пенитенцијарни систем Републике Србије.

2. Пенитенцијарне установе у којима казну затвора издржавају жене

У свету, као и у нашој држави, учешће жена у укупној стопи криминалитета је занемарљиво у односу на стопу криминалитета мушкараца. Жене углавном врше лакша кривична дела, најчешће кривична дела против имовине или друга кривична дела која су усмерена на стицање противправне имовинске користи, а ради стицања основних средстава за живот. Међутим, у последњој деценији видљива је тенденција пораста процената жена које врше тешка кривична дела, нарочито убиства супружника, а које је следило након вишегодишњег злостављања од стране супружника, те велики број жена излаз из такве беспомоћности и насиља налази на овај начин.³⁹

³⁶ У студији о финансијском пословању затворског система у Америци дат је податак да држава дневно за осуђеника издваја 39 евра

³⁷ З. Стевановић, *op.cit.*, стр. 210

³⁸ Опширније у: Д. Димовски, Приватни затвори, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 68/2014, 547-566

³⁹ Опширније у: И. Миловановић, Криминалитет жена и пенеолошки третман према осуђеницама, Зборник радова студената докторских студија права, Правног факултета у Нишу, 2015, стр. 188.

Жене у затвору, у поређењу са мушкарцима, знатно теже погађа затварање, а нарочито ако су претходно биле виктимизоване. Овоме сведоче бројне студије из којих се изводи закључак да је највећи број жена које издржавају затворску казну доживело трауматска искуства злостављања и занемаривања у детињству и одраслом добу. Такође, уколико додамо и чињеницу да су нека истраживања показала да се у затворима репродукују и родне улоге у смислу да међу особљем у женским затворима доминирају мушкарци, као и то да је у затворима омогућена одређена количина “дозвољеног” насиља, несумњиво можемо закључити да је положај жена у затворима тежи у односу на положај мушкараца у пенитенцијарним установама.

Пенитенцијарне установе уопште се према степену обезбеђења деле на установе: отвореног, полуотвореног, затвореног и затвореног типа са посебним обезбеђеним. Имајући у виду степен друштвене опасности кривичних дела које жене врше, сматра се да би пенитенцијарне установе у којима су смештене жене требале бити отвореног и полуотвореног типа, али и насупрот томе велики број затвора за жене је и даље затвореног типа.

Дакле, и у Србији као и свету жене издржавају казну затвора претежно у затвореним установама, док су отворене установе веома ретке, а што указује да се према затвореницама примењује третман који није адекватан природи и друштвеној опасности кривичних дела које оне врше. Према женама се и даље примењују стари облици третмана, који нису прилагођени ни кривичном делу које је извршено, нити савременим условима начина живота у женским затворима. Такође, оне се не припремају на одговарајући начин за живот после издржавања казне, нити постоји већи напредак у начину пружања постпеналне помоћи.

Жене у затвору као и током вођења кривичног поступка у истом су правном положају као и осуђена лица мушког пола, али оне заправо у пракси немају иста права нити се према женама затвореницама поступа у складу са њиховим специфичним положајем и потребама. Те родно специфичне потребе жене односе се на здравствену заштиту, повећану хигијену, исхрану, посебно у случајевима хроничних болести, психолошку помоћ и терапију у случају преживљеног насиља, посттрауматског стреса, репродуктивних права и права деце, као и постојање ризика од самоубиства и самоповређивања.⁴⁰

⁴⁰ М. Костић, И. Илић, Жене осуђенице-о криминолошком дискурсу и педолошком третману, Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу, бр. 44 (2015), стр. 325-344.

Још једна од значајних чињеница које отежавају положај жена у затвору јесте отежано остваривање контакта осуђеница са децом. У америчким затворима изузетно је могуће да дете које осуђеница роди у току издржавања казне остане уз мајку, док у већини европских земаља, као и у Србији, постоји могућност да дете остане уз мајку. Према важећим одредбама ЗИКС-а,⁴¹ дете рођено док је мајка на издржавању казне затвора остаје уз мајку до навршене две године живота, а која могућност није била предвиђена ранијим прописима.

2.1. Пенитенцијарне установе за жене у Србији - Казнено поправни завод за жене у Пожаревцу

У Србији постоји само једна установа у којој жене издржавају казну затвора, а то је казнено – поправни завод у Пожаревцу. Ово је једина установа у Србији у којој казну затвора и малолетничког затвора издржавају жене, независно од висине изречене казне, врсте кривичног дела, места боравка, година старости или држављанства.

КПЗ за жене налази се у Пожаревцу, у самом центру града, и то је једина установа у Србији намењена за извршење казни изречених пунолетним женама и старијим малолетницама у Србији. Чланом 15 ЗИКС-а⁴² је изричито прописано да је казнено-поправни завод за жене установа полуотвореног типа, те да запослени у служби обезбеђења представљају основну препреку за бекство. У Заводу, сагласно закону, постоје затворено, полуотворено и отворено одељење, а која се разликују према степену обезбеђења и начину поступања са осуђеницама.⁴³ Међутим, иако се ради о установи полуотвореног типа, у казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу отворена и полуотворена одељења опасана су зидинама, а што није у складу са природом овог типа завода и одредбама ЗИКС-а.

У затворском кругу налазе се две зграде за смештај осуђеница, трпезарија, зграда у којој се остављају ствари приликом пријема осуђенице на издржавање казне, радни погон, магацин, зграда у којој је амбуланта са стационаром, као и део за смештај трудница и мајки са децом и просторијом за продичне посете.⁴⁴

Осуђенице су смештене у две зграде, које се налазе у заводском кругу: главну двоспратну зграду за смештај осуђеница и једну мању приземну. Оне се раврставају у

⁴¹ Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени гласник РС“, бр. 55/2014 и 35/2019

⁴² Чл. 15 Закона о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 55/2014 и 35/2019

⁴³ Опширније у : С. Ћопић, Љ. Стевковић, Б. Шаћири, Третман и остваривање права осуђеница у КПЗ за жене у Пожаревцу, Часопис о виктимизацији, људским правима и роду“Темида“, бр. 4, година 15, 2012. године, стр. 30-71.

⁴⁴ Ј. Паповић Миладиновић, *op.cit*, стр 299.

одговарајући третман према законом предвиђеним критеријумима: врсти кривичног дела, висини изречене казне, облика кривице, односа према кривичном делу, раније осуђиваности и других критеријума утврђених Правилником о третману, програму поступања, разврставању и накнадном разврставању осуђених.⁴⁵ Осуђенице које су разврстане у отворени третман смештене су у приземној згради, док су полуотворено и затворено одељење смештени у главној згради за смештај осуђеница. У заводу су, сагласно стандардима, посебно уређене просторије за жене-инвалиде, као и за труднице, породиље и мајке са децом, а које су смештене одвојено од осталих осуђеница и то на спрату зграде у којој се налазе амбуланта, стационар и сала за породичне посете.

Главна зграда за смештај осуђеница датира из 1874. године, и у њој се налазе и блок у коме је пријемно одељење, и блок у коме се смештају прекршајно кажњене жене. Собе у КПЗ за жене су различитих величина, капацитета од 6 до 14 кревета, а који су двоспратни, тзв. „на спрат“ (осим у отвореном одељењу), те су собе, с обзиром на број осуђеница који борави у њима, врло скучене. У собама се, поред кревета налази и једнак број ормарића, тзв. касета, у којима осуђенице држе своје личне ствари, а како су они често недовољни, осуђенице исте држе у коферима, дрвеним сандуцима или картонским кутијама смештеним испод и око свог кревета.⁴⁶

Оно што је важно истаћи јесте да је капацитет завода пребукиран, односно да је у заводу смештено више осуђеница но што је његов реални капацитет у просеку од 160-180 лица, те да просечно у заводу борави око 233 осуђеница⁴⁷, а која чињеница неминовно утиче на квалитет живота осуђеница у заводу.

Зграде окружује уредно сређено двориште, које одржавају саме затворенице а које обухвата и терен са кошевима, намењен за рекреацију осуђеница. За слободне активности осуђенице имају на располагању и библиотеку, салу за представе и салу за слободне активности тзв. „везерај“. Такође и ТВ сале, просторије за пушење, као и телефонске говорнице.

КПЗ за жене нема своју кухињу, те се храна допрема из мушког затвора, „Забеле“. Обедовање се искључиво врши у трпезарији која се налази у дворишту завода, у којој се оброци служе 3 пута дневно, с тим што осуђенице имају на располагању и храну из кантине и храну коју добијају у пакетима. Осуђенице на располагању имају стандардан

⁴⁵ Чл 63 Закона о извршењу кривичних санкција, Службени гласник РС, бр. 55/2014 и 35/2019

⁴⁶ С. Ћошић, Љ. Стевковић, Б. Шаћири, *op.cit.*, стр 33.

⁴⁷ Ј. Паповић Миладиновић, *op.cit.*, 2017. године

јеловник, али и јеловник за дијабетичарке и осуђенице које се налазе на посебном режиму исхране из верских, здравствених или других разлога.⁴⁸

Осуђенице се ангажују на пословима у заводу и изван њега. У заводу оне раде у кројачкој радионици, израђују накит, израђују папирне галантерије, играчке и слично, љуште орахе, ангажују се у трпезарији, уређују двориште, башту или пластеник. Изван завода се ангажују у „Забели“, у градској чистоћи на чишћењу и уређењу јавних површина, а радно су ангазоване и у селу поред Пожаревца у Браничеву, на одабиру воћа, а на основу уговора који је завод закључио са приватним предузетником. Радно време осуђеница је око 4,5-5 сати дневно, а имају права и на боловање, на дневни, недељни и годишњи одмор. Такође, за свој рад примају накнаду која износи 20% од просечне плате у Србији и то за пун фонд сати.

Услови рада су у складу са одредбама о безбедности на раду, али се осуђенице жале да је у погонима где раде веома хладно. На зидовима погона постоје калорифери који се укључују зими, а лети хладе. Међутим, када зими падне температура у погону испод 18 степени, а лети пређе 28 није могуће радити, па се из тог разлога обуставља радни процес. Такође, проблеми у радном ангажовању су и ограничене просторне могућности да раде сви погони, рад се често обуставља због недостатка сировина, због врућине или хладноће, а то све утиче на упошљавање осуђеница и на њихову могућност да својим радом зараде новац, који је великом броју њих потребан.⁴⁹

Хигијену у заводу осуђенице саме одржавају средствима за чишћење које обезбеђује завод, те саме чисте своје собе, заједничке просторије као и остале просторије у којима бораве, попут трпезарије и радног погона. У погледу личне хигијене, потребна средства набављају у кантини или преко пакета, а осуђеницама које нису у могућности да саме обезбеде средства, завод једном месечно донира пакет са основним средствима за одржавање хигијене. На располагању имају и фризерски салон, чије услуге су лукративног карактера и које користи већина осуђеница.⁵⁰ Током боравка у заводу осуђенице могу носити своју одећу, док су униформе неопходне само приликом радног ангажовања и током боравка у пријемном одељењу.⁵¹

С обзиром на превелики број осуђеница које издржавају казну затвора у овој установи, у току је пројекат “Побољшање животних услова у КПЗ за жене у Пожаревцу”,

⁴⁸ С. Ћопић, Љ. Стевковић, Б. Шаћири, *op.cit.*, стр. 35.

⁴⁹ С. Ћопић, Љ. Стевковић, Б. Шаћири, *op.cit.*, стр.49

⁵⁰ С. Ћопић, Љ. Стевковић, Б. Шаћири, *op.cit.*, стр. 36.

⁵¹ Значајно је истаћи да хигијенски услови у погледу прања веша нису адекватни, будући да се веш машине користе само за прање униформи осуђеница, док оне своје личне ствари перу „на руке“.

који претежно финансирају ИРА фондови, а који обухвата изградњу новог објекта површине 2.200 квадрата и у коме ће бити смештено 160 осуђеница и реконструкцију главне зграде из 1874. године, а што ће свакако допринети побољшању квалитета живота осуђеница у овој установи.

3. Положај жена у пенитенцијарним установама

Жене осуђенице и даље обављају „женске“ послове, али је у неким пенитенцијарним установама њима омогућено да наставе своје школовање, да се образују и да диплому могу користити након изласка, а што је један од веома битних фактора за ресоцијализацију осуђене жене. Међутим, радно ангажовање жена је и даље ограничено, у смислу да су осуђенице и даље ограничене у избору посла, као и да постоји питање да ли ће тако оспособљење у затвору успети да пронађу посао ван установе. У КПЗ-у у Пожаревцу је потребно радити на стручном и професионалном оспособљавању жена, имајући у виду да су у њему заступљени углавном кројачки и пољопривредни послови, да су машине застареле, као и да не постоји капацитет за радним ангажовањем већег броја осуђеница.

Требало би омогућити осуђеницама да се изјасне у погледу личне професије, жељама за образовањем у одређеној области, испитати сферу интересовања, те евентуално осмислити програм у којем би професори из жељених области и са одговарајућих државних установа држали предавања и часове осуђеницама, држали испите у одређеним областима науке и струке и на тај начин оспособљавали осуђенице у жељеној области и за живот ван затвора. Такође, треба побољшати сарадњу са локалном заједницом и учинити напор ка осмишљавању разноврснијег радног ангажовања осуђеница ван затвора.

Имајући у виду посебне потребе жена, потребно је у свакој установи обезбедити одговарајућу здравствену заштиту и стално радити на њеном унапређењу. Пожељно би било да свака пенитенцијарна установа има макар основу опрему за вршење пре свега гинеколошког прегледа жена, како би се омогућила редовна контрола здравља осуђеница. Обезбедити женама што бољу негу приликом порођаја, а и након порођаја обезбедити што боље услове за опоравак породиље. Истраживањем пенитенцијарних установа за жене у Америци се дошло до података да се у неким државама женама током порођаја везују руке лисицама, што је нехумано и деградирајуће за жену осуђеницу и може оставити велике последице по њено психичко здравље.

Савремена криминологија и пенологија указују на то да без обзира на то да ли је реч о женама или мушкарцима у сукобу са законом, примена искључиво репресивних мера, те затворске казне и изолације, не могу позитивно утицати на реинтеграцију, посебно уколико се ништа не ради на плану отклањања узрока који су довели до криминалног понашања. Због тога се одређени број аутора залаже за омогућавање примене модела ресторативне правде код кривичних дела извршених од стране жена, у условима када је то могуће, а све у циљу спречавања етикетирања жене као бивше осуђенице и омогућавања задовољења интереса и жртве и локалне заједнице.

Међутим, само питање нужности опстанка пенитенцијарних установа за жене, а имајући у виду кривична дела које жене врше, друштвену опасност тих дела, као и проценат жена извршитељки кривичних дела у укупном криминалитету, јесте питање на које ћемо одговор добити у годинама које долазе. То је питање на које ће адекватан одговор дати криминологија и пенологија у будућности, а у складу са економским и социјалним променама које се дешавају у свету, положају жена у друштву, као и то да ли ће у будућности доћи до смањења или повећања стопе криминалитета жена.

III Трансродне особе у пенитенцијарним установама

1. Положај трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама

Затвори су стриктно подељени на посебне затворе за жене и за мушкарце и као такви они представљају родно најопредељеније институције савременог доба. Подела затвора по полу, све до краја 20. века била је најмање оспоравана затворска пракса у свим државама света, од стране свих влада, пенитенцијарних установа и саме осуђеничке популације.

Трансродне и трансексуалне особе генерално гледајући, због правне и друштвене невидљивости, изложене су дискриминацији, маргинализованости и насиљу, како код нас, тако и у свету. У ситуацији када су ова лица осуђена на казну затвора, њихов положај је веома лош, а њихова егзистенција у тим установама угрожена.

Термин „трансродни“⁵² користи се као најопштији термин којим се описују особе које се идентификују или којим изражавају свој родни идентитет другачије од пола који им је додељен по рођењу. Ту спадају особе које пролазе кроз процес родног прилагођавања у настојању да стално живе и представљају се у складу са својим идентитетом (може али и не мора да укључује медицинске интервенције као што су операције или хормонске терапије), као и оне који свој идентитет изражавају на мање утврђен начин, они који су самодефинисани као родно варијантни или родно неусаглашени.⁵³

Треба нагласити да је за исправно разумевање трансродних и трансексуалних особа, важно разумети да промена пола није никав хир већ нужност у циљу вођења нормалног живота. Трансексуална особа има трајни и снажан осећај психичке припадности супротном полу, при чему је потпуно свесна свог анатомског пола. Овај сукоб између полног и родног идентитета трансексуалној особи проузрокује дубоке емотивне и психичке патње, а за који је једини начин лечења комплексан процес⁵⁴ промене пола.⁵⁵

Транс популација је релативно мала, али је она у последњих неколико година знатно порасла и наставља да расте, те је и положај трансродних особа у пенитенцијарним установама актуелизован, нарочито од када су постојеће медицинске праксе хормонско оперативног прилагођавања постале све усавршеније и приступачније, јер су финансиране делимично или у целости из јавних здравствених фондова. То је пратила и повећана видљивост трансродних особа, јер и да желе они не могу остати сакривени и изоловани, имајући у виду да се одустајање од пола датог рођењем врши у јавној сфери. Тиме они постају рањиви, самим тим и изложени дискриминацији и насиљу.

Разликују се две категорије трансродних осуђеника⁵⁶:

⁵² Lamble, Sarah, (2012) Rethinking gendered prison policies: impact of transgender prisoners. ECAN Bulletin(16), pp. 7-12. Birbeck College, University of London, преузето са сајта: <https://eprints.bbk.ac.uk/7625/1/7625.pdf>

⁵³ Др З. Мршевић, Анализа положаја трансродних осуђеника/ца на извршењу казне затвора (2016), стр. 4, https://www.google.rs/?gws_rd=cr&ei=he2ZV8_UNqLU6ASrxKOQDw#q=zas+titnik+gradjana+transrodni+osudjenici, приступ: 06.02.2020

⁵⁴ Процес промене пола има три фазе. Прва је фаза консултације са психијатром или психологом, која траје око годину дана. Друга фаза подразумева хормонску терапију пре операције промене пола, која траје од 9 месеци до годину дана, али треба напоменути да трансродне особе морају и након операције, до краја живота узимати хормонску терапију. И трећа фаза, која подразумева оперативни захват промене пола.

⁵⁵ Опширније у: „Стандарди помоћи за поремећаје родног идентитета, Међународно удружење за родну дисфорију Harry Benjamin; прилог брошури „Креирање здравствене политике која уважава потребе LGBTI заједнице“, издавач Gayten – LGBT, Центар за промоцију права сексуалних мањина, Београд, 2006. године

⁵⁶ Др З. Мршевић, op.cit, стр. 7

- Прву групу чине они који су завршили процес родног прилагођавања – оперативним путем дошло је до промене пола. Код ових осуђеника нема дилеме да у пенолошком смислу буду третирани у складу са стеченим полом, а нарочито у државама које омогућавају и промену докумената.

- Другу групу чине они који су у различитим фазама хормонске терапије – „преоперативна фаза“ – код ове групе велики је проблем приликом смештања у пенитенцијарним установама, имајући у виду да се њихов идентитет разликује од њихове анатомије. До сада за ову групу трансродних осуђеника постоје два решења. Прво које подразумева организовање посебних затворских установа и друго решење које је флексибилније и подразумева класификацију ове групе трансродних осуђеника у затворским установама у складу са њиховим родним идентитетом (различитим од њихове анатомије) или организовање посебног заштитног режима и третман у општој затворској популацији.

Положај трансродних особа на издржавању казне затвора захтева детаљну правну регулативу, која ће обухватити све специфичне ситуације у којима ова лица могу доћи. Примарни циљ правне регулативе, али и поступање у пенитенцијарним установама од стране заводског особља, мора бити заштита трансродних особа од насиља и дискриминације, али и очување њихових основних људских права, људског достојанства, самим тим и стварање таквих услова у пенитенцијарним установама, где ће бити могућа заштита права на њихов аутентични родни идентитет.

2. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у упоредном праву – правна регулатива појединих држава

Пре свега треба напоменути да у упоредном праву постоје државе којима недостају правна и практична решења регулисања положаја трансродних особа у затворима и постоје државе које су њихов статус уредиле путем закона и других правних аката, али су и путем неких других практичних решења и експеримената, уредила њихов положај. Прву групу чине државе попут Турске, Русије, Бугарске, и Аустрије, док другу групу чине Шкотска, Немачка, Шпанија, Канада, Сједињене Америчке Државе, Италија и Пољска.

Турска – Поред тога што није донела ниједан правни акт којим би уредила ово питање, не постоје никакве поуздане информације о тачном броју трансродних осуђеника/ца на издржавању казне затвора. Информације које данас постоје у јавности о овом проблему у Турској, постоје захваљујући организацији „Human Rights Watch“ и

организацији „Civil Society in the Penal System Foundation“, које су објавиле у јавности поједине информације, добијене из писама које су примили од трансродних затвореника/ца. Из писма једне транс жене сазнали су да је она била изложена физичком насиљу од стране затворских чувара, укључујући силовање, притвор у самици и јако лоше здравствене услове за живот.⁵⁷ Такође, трансродним осуђеницима/ама није омогућено коришћење хормона и друге потребне терапије, нити им је омогућено ношење одговарајуће одеће.

Русија – Положај и статус трансродних лица на издржавању казне затвора у овој држави био би потпуно непознат, имајући у виду да не постоје подаци, нити истраживања о овој области, да није случаја трансродне осуђенице Јелене Богданове која се обратила Европском суду за људска права.⁵⁸ Из њеног обраћања, дошло се до сазнања да се у овој држави не омогућава трансродним особама коришћење хормонске терапије (једино у случају да је трансродна особа сама обезбеди). Такође, поверљивост постојања операције родног прилагођавања се не поштује, чиме осуђено лице трпи различите облике насиља, претњи и малтретирања, како од стране осталих затвореника, тако и од стране заводског особља.⁵⁹

Бугарска – Ово је још један пример државе у којој не постоји правна регулатива нити примери добрих поступања са трансродним особама у пенитенцијарним установама.⁶⁰ Постоји Извештај о поступању према трансродним осуђеницима⁶¹ у којем се наводи да је ова група осуђеника невидљива, рањива и да се на њих услед недостатка свести гледа као на геј особе. Не постоје доступне информације о броју осуђеника/ца, пре свега зато што затворска администрација о томе не води рачуна, али и из разлога што се неки од њих плаше да признају због страха од сексуалног узнемиравања, насиља и малтретирања. Наводи се да су у погледу изложености насиљу они вероватније жртве

⁵⁷ Др З. Мршевић, ор. cit., стр. 17

⁵⁸ Јелена Анатолијевна Богданова је трансродна жена на одслужењу казне затвора у Краснојарској области, осуђена на две године затвора због кривичног дела покушаја трговине дрогом. Имала је операцију родног прилагођавања из мушког у женски род, и годинама пре и после операције је примала хормонску терапију. Након хапшења њој је онемогућено коришћење терапије, што је довело до повратка мушких карактеристика и до погоршања њеног психичког здравља. Такође, након хапшења констатован јој је хепатитис Б, за који такође није добијала терапију.

⁵⁹ Др З. Мршевић, ор. cit., стр. 15

⁶⁰ Права трансродних особа у државама чланицама ЕУ 2010 (Transgender person rights in EU member states, 2010) преузето са [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425621/IPOL-LIBE_NT\(2010\)425621_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425621/IPOL-LIBE_NT(2010)425621_EN.pdf) дана 19.01.2020. године

⁶¹ Ресоцијализација преступника у ЕУ, јачање цивилног друштва од 17. априла 2014. године (RE - SOCIALISATION OF OFFENDERS IN THE EU: ENHANCING THE ROLE OF THE CIVIL SOCIETY (RE-SOC)) Workstream 3: Vulnerable groups of inmates , преузето са сајта www.csd.bg/fileSrc.php?id=22145 дана 19.01.2020. године

сексуалних напада и силовања, него да буду извршитељи оваквих дела. Генерално гледано LGBT осуђена лица у Бугарској, суочена су са још јачим стереотипима, подрвргнути су неједнаком третману и од осталих затвореника и од заводског особља.

Аустрија – У односу на претходне државе, ситуација у Аустрији је мало боља, јер она данас чини одређене напоре како би побољшала положај правни и друштвени трансродних особа уопште, али треба поменути да ни ова држава није донела никакве правне акте којима би на јединствени начин уредила положај трансродних особа у пенитенцијарним установама. Комитет против мучења Савета Европе је у извештају из 2015. године ⁶² препоручио Аустрији да омогући трансродним особама на издржавању казне затвора приступ одговарајућој терапији и здравственој нези, која им је потребна. Једна аустријска трансродна осуђеница навела је да јој је онемогућено коришћење хормонске терапије, женску одећу сме да носи само у својој ћелији, док у присуству других затвореника мора да носи мушку одећу. Према Комитету, нема разлога за оваквим ускраћивањем права затвореницима, имајући у виду да су у Аустрији могуће операције прилагођавања пола, постоји доступна хормонска терапија, операције и психолошке подршке трансродним особама. Комитет је препоручио да аустријске власти предузму кораке како би трансродне особе у затвору могле да користе помоћ и третман свог родног идентитета и ако желе, омогућавање да користе и правне процедуре родног прилагођавања. Међутим, одговор аустријских власти јесте, да је према постојећој пракси премештај у затвор у коме казну издржавају лица пола који је жељен од стране трансродне особе смештене у пенитенцијарну установу намењену лицима пола који је то лице добило по рођењу, могуће само онда када је правно промењен статус осуђеника или осуђенице.⁶³

2.1. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у Шкотској

Шкотска је држава која је до сада највише урадила поводом побољшања услова под којима трансродне особе издржавају казну затвора, јер је 2013. године донела најсвеобухватнији документ јавне политике у Европи и глобално под називом – Затворска политика о родном идентитету и родном прилагођавању Шкотске затворске

⁶² Anti torture Committee scolds Austria over treatment of trans inmates <https://tgeu.org/anti-torture-committee-scolds-austria-over-treatment-of-trans-inmates/> приступ: 19.01.2020. године

⁶³ Др З. Мршевић, *op.cit*, стр. 11

службе (Prisoner Gender Identity and Gender Reassignment Policy).⁶⁴ У уводу овог документа наводи се да су правила која су предвиђена у потпуности посвећена равноправности, различитости и поштовању људских права, да је циљ ових правила пружање помоћи осуђеним лицима на издржавању казне затвора, помоћи им да преобликују свој живот и постану одговорни грађани.⁶⁵

Треба напоменути да Шкотски затворски систем функционише независно од затворског система Енглеске и Велса, те су они суштински различити и независни. Креирање Затворске политике о родном идентитету и родном прилагођавању је резултат рада и сарадње између Шкотске затворске службе и Шкотске трансродне алијансе (Scottish Transgender Alliance)⁶⁶. Тај документ има правни основ у Закону о равноправности из 2010. године који дефинише прилагођавање рода као заштићену карактеристику и предвиђа заштиту од дискриминације по том основу. Шкотска затворска служба сматра да осуђена лица не смеју незаконито дискриминисати или злостављати било ког другог затвореника, посебно узимајући у обзир заштићене карактеристике те особе, укључујући родно прилагођавање или родни идентитет.⁶⁷

Овим документом детаљно је регулисано поступање са трансродним/ном осуђеником/цом приликом пријема у пенитенцијарну установу, од самог начина пријема, претреса, смештаја, обављања интервјуа о здравственим потребама осуђеника/це, поступања у случају родног прилагођавања, одржавању безбедности трансродног осуђеника/це, омогућавање друштвених контаката, па до отпуста са издржавања затворске казне и пружања постпеналне помоћи.

Затворска политика детаљно и прецизно регулише термине који се користе у документу. Предвиђено је да се термини „трансродне особе“ или „транс особе“ користи када се говори о особама које сматрају да њихов родни идентитет не одговара оном роду који им је додељен рођењем. Термин „друштвени род“ се такође користи и подразумева род у коме особа живи и проводи свој свакодневни живот, док се термин „стечени/нови

⁶⁴ Prisoner Gender Identity and Gender Reassignment Policy for those in our custody, Scottish Prison Service, март 2014. године, преузето са <https://www.sps.gov.uk/Corporate/Publications/Publication-2561.aspx> дана 22.01.2020. године

⁶⁵ „SPS is fully committed to equality, diversity, inclusion, and respect for human rights. The SPS actively values diversity and inclusion, tackles inequalities, promotes and respects equality and human rights by taking action through a dynamic, systematic and evidence based approach. The Mission of SPS is: Providing services that help to transform the lives of people in our care so they can fulfil their potential and become responsible citizens. Helping to protect the public and reduce reoffending through the delivery of a safe and secure custodial services that empower offenders to take responsibility and fulfil their potential.“

⁶⁶ Scottish Transgender Alliance - Шкотска трансродне алијанса основана 2007. године и финансира је Сектор за једнакост Владе Шкотске, званични сајт удружења : <https://www.scottishtrans.org/>

⁶⁷ Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 42

род“ може користити када је особа променила свој друштвени род. Термин „Транс мушкарци“ и „Транс жене“ се користи за трансексуалне особе које су у процесу родног прилагођавања почеле трајно да живе као мушкарци односно као жене, без обзира на то да ли су прошли неку гениталну операцију

Трансродне особе које нису трајно промениле род у коме живе, које ће у будућности размотрити могућност родног прилагођавања, али у садашњости и даље живе у роду који им је одређен по рођењу, јесу транс особе које нису прошле кроз процес транзиције рода и у ову групу се могу сврстати и трансвестити или кросдресери⁶⁸, родно небинарне особе⁶⁹ и интерсекс особе.⁷⁰

Информације о осуђениковом родном прилагођавању морају се третирати веома пажљиво и у складу са заштитом података и медицинским стандардима о поверљивости, јер се ради о веома осетљивим подацима са могућим озбиљним безбедоносним последицама. Ако осуђено лице има сертификат о родном прилагођавању, кривично је дело без његовог пристанка откривање података о његовој родној прошлости, једино је то могуће у случају спречавања или истраге кривичног дела.

2.1.1. Пријем у пенитенцијарну установу

Пријемни период приликом доласка у установу је веома ризичан, јер заводско особље има јако мало информација о осуђенику, о његовим индивидуалним потребама и околностима. Уколико у конкретном случају буде било потребно да управо примљени осуђеник буде премештен у неку другу установу, мала је вероватноћа да та одлука може бити донета одмах по његовом или њеном пријему, тако да ће у том случају такав осуђеник/ца морати да проведе ноћ у установи. Управник пријемног одељења мора ради заштите безбедности осуђеног одмах по пријему размотрити све доступне информације о осуђениковом родном прилагођавању, ради правилног смештаја осуђеника у установу.

Претрес осуђених лица приликом пријема на издржавању казне затвора је веома значајан и заводско особље има обавезу да осуђена лица прегледа и претреса у складу са њиховим родним идентитетом, пре него у складу са телом у коме живе. Изглед гениталија трансродне особе не сме бити коришћен да би се одлучио род неког од

⁶⁸ - особе које повремено носе одећу која се везује за супротан род и они не предлажу процес родног прилагођавања

⁶⁹ - или родно варирајуће особе које имају изразито компликоване родне идентитете и не идентификују се јасно ни као жене, ни као мушкарци

⁷⁰ - особе рођене са елементима који у погледу хромозомског састава, унутрашњих репродуктивних органа или спољашњих гениталија нису јасно дефинисани нити као жене, ни као мушкарци.

заводског особља ко ће бити задужен за преглед осуђеника. Уколико род осуђеног лица није јасан, такво лице мора бити упитано у складу са којим би родом желео да буде прегледан и његов одговор мора бити евидентиран и испоштован. У таквој ситуацији управник пријемног одељења ће пажљиво и у приватности обавити разговор са осуђеником.⁷¹ Након пријема у установу управник пријемног одељења је у обавези да у року од 72 сата од пријема осуђеног лица одреди термин одржавања конференције случаја којем присуствује осуђено лице, његов социјални радник уколико га има, као и потребно заводско особље, а ради разматрања случаја родног прилагођавања, која се мора одржати у року од 7 дана од пријема осуђеног лица на издржавању казне затвора.

Уколико трансродни осуђеник/ца корисити хормонску терапију, попут хормонских таблета, ињекција, гелова, то се бележи у здравствени картон и заводско особље мора обезбедити даље коришћење терапије, као и пре пријема осуђеника на издржавање казне затвора.

2.1.2. Смештај трансродних осуђеника/ца

Након одржане конференције случаја, трансродни осуђеник/ца се смешта у одређену установу, јединицу те установе или у заједничку ћелију. Правило је да осуђено лице буде смештено у део установе у складу са родом којим се идентификује, али је могуће да из безбедоносних разлога буде смештено у одвојени део установе.

Трансродни осуђеник/ца се прво смешта у самицу, сем у случају да управник пријемног одељења процени да је у конкретном случају безбедно сместити такво лице у заједничку ћелију. Када трансродно осуђено лице још увек живи у складу са родом који му је приписан рођењем, као и када особа трајно живи у складу са новим родом, ситуацију је једноставна. У првом случају, особа се смешта у складу са родом који јој је приписан рођењем, док у другом случају се особа смешта у складу са новим родом у којем актуелно живи. Међутим, ситуација је компликованија када су осуђеници још увек у процесу родног прилагођавања.

Када лице на издржавању казне затвора род прилагођава из женског у мушки, у којем живи трајно као мушкарац, без гениталне операције, треба да буде смештен у мушку установу, сем у случају да само осуђено лице захтева смештај у женску установу

⁷¹ Трансродни осуђеник/ца биће упитани како дефинишу свој род, да ли су променили род или име у неком личном документу, да ли имају сертификат о родном признању, али они нису обавезни да одговоре на ова питања

због опасности од сексуалног насиља у мушкој установи. У ситуацији када осуђеник мења свој род из мушког у женски без гениталне операције, али трајно живи као жена, онда се смешта у женску установу. Међутим, уколико постоји јасан доказ да она као индивидуа представља ризик за сексуално насиље, онда се треба понашати као да је у питању било који други осуђеник.⁷²

2.1.3. Друштвени контакти осуђеника/ца

Одржавање друштвених контаката трансродних осуђеника/ца је веома значајно за одржавање стабилног психичког здравља, али и за омогућавање остваривања циљева ресоцијализације. Већи је ризик од депресије, самоубиства и самоповређивања код ове групе осуђеника, у односу на остале осуђенике. Из тог разлога потребно је обезбедити лицима осуђеним на затворске казне посете породице, пријатеља без дискриминације или злостављања од стране заводског особља и других осуђеника. Ово је посебно значајно за осуђенике који имају ограничене контакте са осталим осуђеницима, који су изоловани и за оне који из безбедоносних разлога имају тешкоће са смештајем у општој осуђеничкој популацији установе.

2.1.4. Отпуст из установе и пружање постпеналне помоћи

Када је у питању отпуст са издржавања казне затвора и пружање постпеналне помоћи, са трансродним осуђеницима се поступа без дискриминације или злостављања због родног прилагођавања. Осуђеници имају потпуно иста права као и сви остали осуђеници и њима се под истим условима и правилима пружа постпенална помоћ.

Након отпуста, када осуђеник промени име или друштвени род, те информације се користе у свим сертификатима, извештајима и препорукама које се односе на његово отпуштање из установе и постпеналну помоћ. Само оне информације које су неопходне ради спречавања вршења кривичних дела током постпеналне помоћи могу се дати служби за социјални рад без пристанка осуђеног лица.

2.2. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у Сједињеним Америчким Државама (САД)

Барак Обама⁷³ је први председник Сједињених Америчких Држава који је у циљу реформе система кривичног правосуђа учинио низ посета америчким затворима и у

⁷² Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 47

⁷³ У јулу 2015. године изјавио је: „Ми не смемо да толеришемо силовање у затворима, нити да правимо шале о томе у нашој популарној култури.“

јавност унео појам „трансродност“.⁷⁴ У САД-у су трансродне особе генерално изложене насиљу и дискриминацији, али је то највише случај са трансродним особама у затворима. У већини пенитенцијарних установа, трансродне особе се смештају у установама по конвенционалним родним поделама, изузетак су неки затвори у Вашингтон Дистрикту који трансродне жене смештају у установама где жене издржавају казну затвора.⁷⁵

У извештају “Националног центра за равноправност трансродних особа“ наводи се да су око 16% трансродних одраслих особа у притвору и затвору у поређењу са свега 2,7% свих одраслих који су икада били лишени слободе.⁷⁶ Трансродне особе су у много већем ризику да у неком тренутку буду лишени слободе у односу на осталу популацију, и у већем ризику од полицијског злостављања и малтретирања. Није ретко да многе трансродне жене буду ухапшене и осумњичене због проституције, а све због свог изгледа и облачења.

95% трансродних осуђеника у студији о сексуалном насиљу у затворима Калифорније наводе да су били сексуално злостављани за време издржавања затворске казне, док истовремено тек нешто више од 4% од случајног узорка од 322 изабраних осуђеника у калифорнијским државним затворима за мушкарце наводе да су били сексуално злостављани.⁷⁷ За многе трансродне жене које казну затвора издржавају у мушким затворима влада парола „Борба или секс“ (Fight or Fuck), јер су оне принуђене да се у таквим условима сналазе на разне начине, како би преживеле. Обим насиља над трансродним женама у мушким затворима је огроман и јавља се у разноврсним облицима. Оне су смештене у оним установама у којим је вероватније да ће преживети страшно сексуално насиље управо због својих мушких гениталија, јер су од стране осталих осуђеника виђене као „издајнице“, које су се одрекле своје мушкости и свог идентитета. Ово злостављање најчешће остаје невидљиво и непримећено од стране заводског особља и власти, јер жртве најчешће не пријављују ове случајеве, нити траже медицинску помоћ.⁷⁸

⁷⁴ V.Jenness, S. Fenstermaker, „Forthy Years after Brownmiller Prisons for Men, Trangender Inmates, and the Rape of the Femine“, Gender & Society February 1/2016, 14-29, преузето са <https://doi.org/10.1177/0891243215611856> дана 26.01.2020. године

⁷⁵ New York Times, Editorial Board, „Prisons and Jails Put Transgender Inmates at Risk“, 9. nov. 2015. <https://www.nytimes.com/2015/11/09/opinion/prisons-and-jails-put-transgender-inmates-at-risk.html> приступ: 26.01.2020. године

⁷⁶ HuffPost, C. Mathias, „New York’s Largest Jail to Open Hosting Unit For Trangender Women“, updated 2 february 2016. https://www.huffpost.com/entry/rikers-transgender-women_n_6181552 приступ 25.01.2020. године

⁷⁷ Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 33

⁷⁸ V.Jenness, S. Fenstermaker, *op.cit.*

У затворским установама Калифорније је 2008. године било затворено 160 хиљада осуђеника, међу којима више од 300 трансродних особа смештених у установе у којима казну затвора издржавају мушкарци. Тада је по неким проценама у САД-у било око 750 трансродних осуђеника на издржавању казне затвора, што значи да је у том периоду половина њих било смештено у некој од затворских установа државе Калифорније.⁷⁹

Калифорнија је прва америчка држава која је омогућила трансродним осуђеницима могућност родног прилагођавања за време издржавања казне затвора, омогућила им је плаћену операцију, а све је то регулисано једним документом под називом Упутства о доношењу одлуке по захтеву за хируршки процес родног прилагођавања – Guidelines for review of requests for sex reassignment surgery⁸⁰, донет у октобру 2015. године. Нажалост, треба напоменути да доношења упутстава није значило и да је дошло до великог броја захтева за операцијом, јер већина трансродних осуђеника није било заинтересовано за операцију родног прилагођавања или нису испуњавали услове из Упутства, а оједан од услова је био да је осуђеној трансродној особи остало још минимум две године казне.

Трансродни осуђеници се разликују по томе како се идентификују, па је тако 2008. године велика већина, њих 76,1% се идентификовало као жене, док се 14% идентификовало и као „мушкарац и жена“. 33,3% се идентификовало као хомосексуалци, 19,4% своју сексуалну оријентацију идентификују као „трансродну“, 28,1% као „хетеросексуалци“, 11,3% као „бисексуалци“, осталих 17,8 % на друге начине. Велика већина наводи да су сексуално атрактивни мушкарцима у затвору, њих 81,9 %, док је мали број атрактиван и мушкарцима и женама – 15,6%. Из овога се добија слика која укључује значајно присуство истополне атрактивности као начина на који трансродне жене налазе своје животне путеве у различито родно организованим амбијентима и начине на које контекстуализују свој идентитетски пројекат повезујући га са својим боравком у затвору.⁸¹

2.2.1. Закон о Елиминацији силовања у затворима

⁷⁹ V.Jenness, S. Fenstermaker, „Agnes Goes to Prison: Gender Authenticity, Transgender Inmates in Prisons for Men, and Pursuit of “The Real Deal” OCT. 2013 преузето са: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0891243213499446> дана 26.01.2020. године

⁸⁰ Transgender Law center, “Guidelines for review of requests for sex reassignment surgery” , преузето са: <http://transgenderlawcenter.org/wp-content/uploads/2015/10/Guidelines-for-Review-of-Requests-for-Sex-Reassignment-Surgery-SRS.pdf> дана 26.01.2020. године

⁸¹ Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 38

У САД-у је 4. септембра 2003. године донет Закон о Елиминацији силовања у затворима – Prison Rape Elimination Act (PREA)⁸². У првом делу овог закона наводи се да је основни циљ овог закона анализа учесталости и ефекти силовања у затворима у федералним, државним и локалним институцијама, обезбедити информације, ресурсе, препоруке и средства за заштиту појединаца од силовања у затворима.⁸³

Закон о Елиминацији силовања у затворима је свеобухватан документ и он садржи скуп савезних прописа који се односе на све аспекте пословања казних институција који се односе на спречавање, откривање и реаговање на злостављање. Садрже низ одредби које се односе на „лезбејке, гејеве, бисексуалне, трансродне, интерсексуална и родно неусаглашена осуђена лица“.⁸⁴ У закону је предвиђен начин пријема трансродног осуђеника/це који подразумева да се смештај ових особа одређује тек након процене ризика од насиља, као и да заводско особље не сме на основу изгледа гениталија одредити у коју установу ће послати осуђеника/цу, већ да ту одлуку доносе од случаја до случаја, узимајући у обзир безбедност и здравље осуђеника. Такође, предвиђено је да затворска установа мора повећати број затворских стражара, обезбедити видео надзор, ограничити интимне претресе, обучавати стражаре да посебно воде рачуна о угроженим осуђеницима, а све ради заштите безбедности осуђеника и спречавања насиља над овом групом осуђеника.

Иако је закон усвојен још 2003. године он није примењиван и реализован све до 2012. године, јер пенитенцијарне установе нису ни контролисане у погледу примене овог закона. Са контролом примене овог закона се кренуло тек 2013. године и предвиђено је да затвори који не примењују правила овог закона губе 5% новца из државног буџета, али се ова санкција односи само на државне затворе, а не и на приватне. Неколико држава, попут Тексаса, Аризоне и Ајдаха, одбиле су да примењују овај Закон, иако је последица била губитак средстава из државног буџета, што додатно компликује примену правила из Закона.

2.2.2. Хормонска терапија трансродних осуђеника/ца

⁸² Public Law 108-79- Sept. 4, 2003 Prison Rape Elimination Act (PREA) of 2003, преузето са: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-108publ79/pdf/PLAW-108publ79.pdf> дана 26.01.2020. године

⁸³“ To provide for the analysis of the incidence and effects of prison rape in Federal, State, and local institutions and to provide information, resources, recommendations, and funding to protect individuals from prison rape“

⁸⁴ Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 35

У САД-у је хормонска терапија била немогућа, чак је држава Висконсин 2005. године увела потпуну забрану терапије за трансродне осуђенике, без обзира на то да ли је третман већ био у току у тренутку лишења слободе. Након ове забране дошло је до увођења „freeze frame“ политике која је омогућавала да трансродне особе наставе са коришћењем хормонске терапије коју су користили пре лишења слободе, али уз ограничење коришћења нове, промењене терапије. Ово је свакако био напредак у односу на потпуну забрану коришћења хормонске терапије, али никако није представљао значајан напредак, што се променило 2011. године када је Обамина администрација променила смернице и увела правило да се хормонска терапија разматра без обзира да ли је трансродна особа примала пре издржавања казне затвора или се потреба појавила за време издржавања казне.

Министарство одбране је 2015. године одобрило хормонску терапију Челзи Менинг, која је била бивши обавештајни аналитичар, раније Бредли Менинг, осуђена на казну затвора у трајању од 35. година због пружања поверљивих докумената Викиликсу. Она је након изречене казне објавила да је жена и Војни суд је признао као жену, након чега је Министарство одбране донело одлуку да јој се одобри редовна хормонска терапија.⁸⁵ Међутим до правог заокрета дошло је тек када је Врховни суд одлучио да је држава Џорџија незаконито прекинула хормонски третман који је осуђена трансродна особа узимала 17 година и на основу тога је Министарство одбране упутило свим затворским установама обавештење да је неуставна забрана започињања нове хормонске терапије трансродних осуђеника.⁸⁶

Ипак, у САД-у је још увек распострањена политика „freeze frame“, која онемогућава започињање хормонске терапије у оним установама у којима трансродни осуђеници терапију нису примали пре лишења слободе. На овај велики проблем указују групе за грађанска права трансродних особа, као један од значајних проблема, а који је широм САД-а заступљен у великом броју државних и локалних затвора.

2.3. Статус трансродних осуђеника/ца у пенитенцијарним установама у Италији

Иако се Италија последњих година суочава са повећањем броја трансродних осуђеника, њено законодавство строго предвиђа искључиво мушкарце и жене на

⁸⁵ USA Today, Ton Vanden Brook, „Military approves hormone therapy for Chelsea Manning“ 13. feb. 2015 <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2015/02/12/chelsea-manning-hormone-therapy/23311813/>

приступ: 26.01.2020. године

⁸⁶ Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 36

издржавању казне затвора. Јавља се значајан број трансродних осуђеника пореклом из земаља ван ЕУ, углавном из Латинске Америке и Бразила. Новији подаци нису познати, али тај број сигурно није мали, врло је вероватно да се повећава, имајући у виду да се миграција становништва само интензивира, тако да вероватно расте и број трансродних особа које мигрирају, па самим тим и оних који долазе у сукоб са законом.

Међутим, Италија ипак спада у оне државе које чине напоре ка мењању и побољшању услова под којима трансродне особе издржавају казну затвора и тежи ка налажењу најбољих решења смештаја и третмана за трансродне особе на издржавању казне затвора. Иако још увек није пронашла најбоље решење, значајно је да се решења траже и да положај трансродних осуђеника није остао невидљив као у великом броју држава Европе.

Специфичност италијанског искуства је велики број трансродних осуђеника који су смештени у тзв. заштићени режим у затворима Alba, Belluno, Bergamo, Bollate, Firenze Sollicciano, Milano, Napoli, Poggioreale, Rimini, Roma и Rebibbia NC, где је смештено укупно око 80 трансродних осуђеника од октобра 2009. године.⁸⁷

Треба напоменути да у Италији јако мало жена издржава казну затвора, тако да се услед малог броја жена у затворима, стању у женским пенитенцијарним установама придаје мало пажње, а што још више утиче на положај трансродних лица на издржавању казне затвора и чак су увећана њиховим већим степеном маргинализације. Из тог разлога у Италији влада правило одвајања осуђених лица на издржавању казне затвора по основу полне припадности. Што се тиче трансродних осуђеника, у почетку је одлучивано на основу идентитета додељеног по рођењу и на основу гениталија осуђеника и на тај начин се одлучивало у коју ће установу трансродна особа бити смештена. У складу са тим, трансродне особе које нису имале операцију родног прилагођавања биле би смештане у заједничким одељењима мушких установа.

Данас се у италијанским затворима трансродне особе распоређују сходно томе да ли су имале операцију родног прилагођавања или не. У првом случају, када је трансродни осуђеник прошао операцију родног прилагођавања, смешта се у женским одељењима пенитенцијарне установе, док у другој ситуацији, када није дошло до операције, трансродна особа бива смештена у посебно одељење намењено транс женама – које је уведено путем Одељенског меморандума, одељења затворске управе 2001. године.⁸⁸

⁸⁷ Др З. Мршевић, *op.cit.*, стр. 21

⁸⁸ Одељенски меморандум одељења затворске управе, Departmental Memorandum of the Penitentiary Administration Department, Protocol br. 500422, мај 2001. године

Добар пример поступања са трансродним осуђеницима који постоји у Италији је систем који је успостављен у затвору Солићјано (Sollicciano) који се налази у Фиренци. У овој установи постоји одељење за мушкарце и одељење за жене, притом ово друго одељење поседује једно издвојено одељење – Одељење Д које се користи за смештај трансродних осуђеника/ца. И ово одељење није уведено неким законом, већ неформалним путем, на тај начин је заправо успостављен затворски смештај за тзв. „трећи род“ (tertium genus⁸⁹).

Остаје чињеница да ни сами трансродни осуђеници/це нису једногласни када се говори о проналажењу најбољег начина за њиховим смештајем и третманом му пенитенцијарној установи. Посебан затвор и њихово издвајање значи њихову квалификацију и сврставање у „ненормалне“, због тога се идеја централизованог окупљања свих трансродних осуђеника на издржавању казне затвора у једној установи у Италији, сматра алармантном и забрињавајућом.

3. Медијски праћени случајеви насиља над трансродним осуђеницима

Случај Ешли Дајмонд - Пажњу америчке јавности задобио је 2015. године случај Ешли Дајмонд (Madona)⁹⁰ трансродне жене који се појавио на насловној страни најчитанијих америчких новина „New York Times“ под називом „Трансродне жене указују на силовање и злостављање у мушким затворима“.⁹¹ Ешли је у моменту затварања имала 36 година, али је као жена живела још од адолесцентског доба и у том периоду је непрекидно више од 17 година користила хормонску терапију. Она је примљена у мушки затвор у Џорџији 2012. године и приликом пријема била је принуђена од стране заводског особља пријемног одељења да се свуче пред свим затвореницима, одузета јој је перика, женска спаваћица и започео је њен процес мученичке иницијације који је трајао 3 године. Ономогућено јој је коришћење хормонске терапије, коју је годинама пре тога користила, мушкарци су је злостављали на све могуће начине, покушавали да је силују у заједничким просторијама, њен свакодневни живот у затвору је био испуњен борбом да преживи, а како је она навела у неком тренутку постало јој је свеједно да ли је жива или

⁸⁹ lat. tertium genus – трећи правац између две утврђене реалности

⁹⁰ Пре него што је Ешли упала у проблеме са законом, имала је велики број перика које су је подсећале на њене омиљене звезде, попут Мадоне, Арете, које је јако волела да носи, па је тако и добила надимак по популарној звезди Мадони

⁹¹ The New York Times, D. Sontag, „Transgender Woman Cites Attacks and Abuse in Men’s Prison“ apr. 5 2015, приступ <https://www.nytimes.com/2015/04/06/us/ashley-diamond-transgender-inmate-cites-attacks-and-abuse-in-mens-prison.html> дана 26.01.2020. године

мртва.

Ешли је након објављивања чланка пуштена на слободу⁹², иако је она у међувремену поднела тужбу против државе Џорџије због кршења њених основних људских права у затвору, онемогућавања коришћења хормонске терапије и онемогућавања изражавања свог идентитета као жене.

Случај Таре Хадсон - У британској јавности се 2015. године у јавности појавио случај трансродне жене Таре Хадсон⁹³, која је цео свој одрасли живот провела као жена и која је послата у мушки затвор „HMP Bristol“ ради издржавања казне затвора, јер је правно још увек имала статус мушкарца. У том периоду дугогодишња политика британских пенитенцијарних установа била је да се осуђена лица смештају у складу са њиховим законом признатим полом, ипак је постојала могућност дискреционог одлучивања, где би на основу оцене медицинских стручњака, у циљу заштите емоционалне добробити конкретне особе, било могуће особу сместити у установу која не одговара њеном полу додељеном по рођењу. Основни циљ је безбедност трансродног осуђеника/це и одлуку доноси низ стручњака, психолога, заводско особље и здравствени радници.⁹⁴ Тара Хадсон је била осуђена за напад на бармена и она је то кривично дело и признала у покушају да убеди суд да буде блаже кажњена, међутим због ранијих кривичних дела, она је осуђена на казну затвора. Након пријема у затворску установу смештена је у ћелију са другим осуђеником, који је стално малтретирао и сексуално злостављао. Касније је премештена у самицу, изолована од осталих осуђеника, била је закључана по 23 сата дневно, а када год би била пуштена изван ћелије постајала би објект сексуалног узнемиравања. Случај Таре Хадсон је у огромној мери узбуркао јавност, како на тему права трансродних особа уопште, тако и на тему злостављања и пакла који трансродни осуђеници преживљавају у затворима. Након објаве чланка, покренута је јавна петиција за премештај Таре Хадсон у женски затвор коју је потписало око 160.000,00 људи, а међу њима и Елтон Џон. У петицији је истакнуто да циљ кампање није да Тара Хадсон не буде

⁹² The New York Times, D. Sontag „Ashley Diamond, Transgender Inmate, Is Out of Prison but Far From Free“ <https://www.nytimes.com/2015/09/25/us/ashley-diamond-transgender-inmate-out-of-prison-but-not-fully-free.html> приступ: 26.01.2020. године

⁹³ Тара Хадсон је по занимању била шминкерка и од своје пете године је показивала да жели да буде девојчица. Са 16. година започела је процес родног прилагођавања, почела да користи хормонску терапију и касније је била подвргнута већем броју хируршких третмана ради транзиције из мушког у женски пол, али је правно и даље остала мушкарац.

⁹⁴ The Guardian, Damien Gayle, „Transgender prisoner at HMP Bristol 'being sexually harassed'“ Oct. 29 2015 <https://www.theguardian.com/society/2015/oct/29/transgender-prisoner-tara-hudson-sexually-harassed-hmp-bristol> приступ: 26.01.2020. године

кажњена за почињено кривично дело, али да она не сме бити кажњена двоструко –,, једном за оно што је урадила и други пут за оно што је она“.⁹⁵

Случај Лесли Менинг - Лесли Ен Менинг од 1991. године издржава казну затвора у држави Њујорк, она је осуђена због покушаја убиства пуцањем у полицијски аутомобил у потери. Смештена је у мушком поправном заводу Саливен у Фолсбургу, иако је имала дугу косу, легално је променила име и прошла кроз хормонску терапију. Иако је све ово њу ставило у ризичну ситуацију и поред постојања повећаног ризика од сексуалног злостављања у затвору, она је ипак смештена у ову установу. У установи је радила дактилографски посао, била је задужена да кува кафу затвореницима са инвалидитетом у делу затвора где се осуђена лица крећу слободно уз мали надзор од стране заводских чувара. У фебруара 2013. године, Менинг је по потреби посла требала да достави неки папир осуђенику који је био сам у соби, којом приликом је силовао и претио да ће је убити ако неке буде рекла. Она је након тога поднела тужбу против неколико лица из заводског особља, јер је затвор прекршио њена уставна права тиме што није предузео одговарајуће кораке како би је заштитио од силовања. Иако је прошло више од једне деценије како је у систему САД усвојен Закон о елиминацији силовања (Rape Elimination Act) којим су предвиђени посебни кораци које затвори морају предузети како би спречили сексуално злостављање најугроженијих група осуђеника, у америчким затворима константно сексуално насиље је и даље свакодневна појава, па се у јавности поставило питање како и због чега амерички затворски систем није у могућности да спречи сексуално насиље над трансродним осуђеницима?⁹⁶

Случај Јелене Богданове - Случај Јелене Анатолијевне Богданове значајан је због њеног обраћања Европском суду за људска права. Јелена је трансродна жена, која је 2011. године имала операцију родног прилагођавања из мушки у женски род и годинама пре и након операције примала је одговарајућу хормонску терапију. У јуну 2012. године ухапшена је под сумњом да је извршила кривично дело покушаја трговине дрогом, да би након месец дана она била проглашена кривом и осуђена на две година затвора од стране суда округа Ленински, а након правноснажности пресуде послата је на одслужење казне у казнено поправну колонију у области Приморје у селу Горни. Она је 19. септембра

⁹⁵ The Guardian, Owen Jones, Oct.20 2015, „You don’t have to be trans to be an ally against transphobia“ <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/20/trans-transphobia-will-young-brave-man>

приступ: 26.01.2020. године

⁹⁶ Др З. Мршевић, Трансродно лице правде, 2017. године Београд, стр. 170

2013. године поднела поднесак⁹⁷ Европском суду за људска права, јер је након хапшења њој онемогућено коришћење хормонске терапије упркос њеним жалбама и молбама, као и чињеници да је њој хормонска терапија потребна до краја живота. Због наведеног, код Јелене је дошло до развоја родне дисфорије, појаве мушких карактеристика и погоршања психичког стања. Након њених жалби она је добила одговор да мора сама себи обезбедити хормонску терапију, а за коју она није имала средстава. У априлу 2013. године је пребачна у болницу Краснојарск, болницу за туберкулозу, где је добила исти одговор да хормонску терапију може користити само уколико је обезбедити о свом трошку. У време њеног боравка у болници, од стране заводског особља затвор у којем је боравила, односно стражара, остали осуђеници сазнали су, односно речено им је да је Јелена трансексуалка, што је довело до тога да она постане предмет насиља и малтретирања у затвору. Након тога изолована је у посебно одељење, ради њене безбедности и та изолованост довела је до погоршања њеног здравственог стања. У јулу 2013. године тражила је да се због лошег здравственог стања пусти на слободу и тај њен захтев Регионални суд Краснојарска је одбацио са образложењем да њено стање није укључено у листу болести која омогућава привремено пуштање на слободу.⁹⁸

Поводом случаја Јелене Анатолијевне Богданове уследила је и интервенција треће стране у јуну 2015. године, подношењем заједничких писаних коментара од стране EPATH (The European Professional Association for Transgender Health), TGEU (Transgender Europe) и ILGA Europe (The European Region of the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association).⁹⁹

Случај Синтије Кавена¹⁰⁰ - Синтија Кавена је трансродна жена, која је прошла процес транзиције родног прилагођавања из мушког у женски пол. Она је од своје 13 године живела као жена, али је у току процеса родног прилагођавања, у моменту када још увек није оперативним путем променила пол, била осуђена на доживотну казну затвора и смештена у мушки затвор. Она је смештена у мушки затвор, где јој је онемогућено да настави са коришћењем хормонске терапије. У затвору је свакодневно узнемиравана и малтретирана од стране мушких осуђеника и особља, грубо је исмевана и сексуално

⁹⁷ Овај поднесак је заведен под бројем 63378/13 и он је део поднеска који се налази пред Европским судом за људска права у случају Александра Анатолијевича Никулина против Русије (Application no. 30125/06), заједно са 20 других поднесака

⁹⁸ Др З. Мршевић, Трансродно лице правде, op.cit, стр. 135

⁹⁹ Текст писаних коментара преузет са: https://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/07/Bogdanova-v-Russia_third-party-intervention-FINAL.pdf дана 28.01.2020. године

¹⁰⁰ Kavanagh v. Canada (Attorney General)

[https://en.wikipedia.org/wiki/Kavanagh_v._Canada_\(Attorney_General\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kavanagh_v._Canada_(Attorney_General)) приступ: 02.02.2020. године

нападана.

Овај случај је веома значајан за успостављање политике у Канади, јер је допринео да се пракса у Канади промени и да трансродна лица на издржавању казне затвора буду смештена у установу која одговара њиховом новом родном идентитету. Међутим, случај Кавена потврдио је правило да трансродним женама које нису имале операцију родног прилагођавања рода, неће бити одобрен смештај у женски затвор.

Синтија Кавена је 1993. године поднела три притужбе Комисији за људска права Канаде, јер је због немогућности коришћења хормонске терапије дошло до промена на њеном телу, вратиле су се мушке карактеристике, њено тело почело је да се враћа у пређашње мушко стање.¹⁰¹ Она се у конкретном случају жалила на кршење њених људских права, јер је дискриминисана на основу пола и инвалидитета. Синтији је дијагностикована родна дисфорија још пре затварања, али је њој и поред тога од стране Службе за извршење кривичних санкција онемогућено коришћење хормонске терапије. Такође, други део притужбе односио се на дискриминацију у погледу забране операције родног прилагођавања трансродним осуђеницима.

Након ових притужби, Синтији Кавена је омогућена операција и она је премештена у женски затвор, јер је Канадски Трибунал за људска права нашао да су притужбе у конкретном случају била оправдане, тако да је овај случај довео до побољшања услова под којима трансродни осуђеници у Канади издржавају казну затвора.

Међутим, иако је борба Синтије Кавена донекле променила њен и положај других трансродних особа, ипак је остало пуно препрека које у Канадском пенитенцијарном систему треба решити. Пре свега, још увек се није промео положај трансродних осуђеника који не могу или још увек не желе операцију родног прилагођавања, тако да је и даље онемогућено трансродним осуђеницима који нису прошли процес родног прилагођавања да буду смештени у установу жељеног пола.

4. Положај трансродних осуђеника/ца у Републици Србији

У Србији поред тога што не постоји никаква ни законска, ни подзаконска регулатива у погледу смештања трансродних осуђеника на издржавању казне затвора, не постоји ни никаква правна регулатива којом би била регулисана промена родног статуса

¹⁰¹ Rory Leishman, *Against Judicial Activism: The Decline of Freedom and Democracy in Canada*, 2006. године, стр. 108

у личним документима трансродних особа које су прошле кроз процес родног прилагођавања. Иако је већина држава ЕУ под утицајем више одлука Европског суда за људска права у Стразбуру донела законске акте којима су регулисале ову област, држава Србија то још увек није учинила, иако организације и активисти за права трансродних особа на овај проблем указују још од 2012. године.¹⁰²

Непостојање правне регулативе у Србији доводи до тога да је трансродним лицима онемогућено смештање у пенитенцијарну установу у складу са њиховим новостеченим родом, иако им је потпуно измењен физички изглед, анатомија, као и начин живота. Трансродна лица која су имала операцију родног прилагођавања, ако имају лична документа са новим родним идентитетом, биће смештана у установу која одговара њиховом родном идентитету.

Трансродним осуђеницима треба обезбедити хормонску терапију, која је доступна и покривена из здравствених фондова на слободи, као и психолошку помоћ, уколико им је потребна. Нарочито треба водити рачуна о њиховој безбедности, јер су трансродни осуђеници у већем ризику од насиља, нарочито сексуалног, па је и потребна пажљива процена приликом смештаја у установу. Иако је ово оцена затворске управе, она је веома значајна како због заштите њиховог психичког и физичког интегритета, тако и ради омогућавања остваривања принципа ресоцијализације и реинтеграције осуђених лица у друштво, а који представљају најважније циљеве извршења казне затвора уопште.

4.1. Положај трансродних осуђеника/ца према одредбама ЗИКС-а 103

Смештај – Одредбом чл. 46. ст. 3 ЗИКС-а предвиђено је да осуђена мушка и женска лица издржавају казну одвојено, а чл. 50 да се осуђена жена распоређује у казнено-поправни завод за жене. Дакле, тумачењем ових одредби произилази да се смештај трансродних особа у затворску установу одређује у складу са њиховим биолошким полом, стеченим рођењем, а не у складу са жељеним полом. У закону не постоји изузетак или одступање од наведеног правила, ни у погледу оних који су прошли оперативни процес родног прилагођавања, ни оних који то нису. Једина могућност за евентуалним накнадним распоређивањем осуђеника/це регулисана је одредбом чл. 52 ЗИКС-а, којом је предвиђено да директор управе завода, има могућност да накнадно

¹⁰² Анализа прописа од значаја за правни положај трансполних особа, Извештај радне групе Поверенице за заштиту равноправности и Заштитника грађана <http://ravnopravnost.gov.rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozaj-transpolnih-osoba/> приступ: 29.01.2020. године

¹⁰³ Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени гласник РС“, бр. 55/2014 и 35/2019

распореди осуђено лице у други завод, ако се приликом испитивања личности осуђеног утврди да би се програм поступања успешније реализовао у другом заводу, односно из разлога безбедности. Међутим, ова могућност накнадног распоређивања може се вршити само у оквирима завода за лица биолошког, не и жељеног пола осуђеника, а имајући у виду одредбу чл. 46. ст. 3 којим је предвиђена одвојеност издржавања казне за мушка и женска лица.

Потешкоће са смештањем трансродних осуђеника/ца биле би решене усвајањем модела Закона о родном идентитету и правима интерсекс особа¹⁰⁴. У закону је предвиђено 6 основних начела на којима се заснива, међу којима је у чл. 2 тач. 5 предвиђено „начело правне релевантности новостеченог рода лица, која су у процесу или су прошла кроз хормонско-хируршки третман, односно родног идентитета са родном дисфоријом.”¹⁰⁵ Ослањањем на компаративноправна решења, треба имати у виду, да сва повољна правна решења на затворски третман трансродних осуђеника постоје пре свега у оним земљама у којима је родни идентитет правно регулисан и признат на начин омогућавања промене родног статуса у складу са идентитетом, са и/или без хируршке операције.¹⁰⁶

Могући облици кршења права и одредаба ЗИКС-а – Одредбама закона између осталог регулисана су права и обавезе осуђених лица, као и поступак извршења казне затвора према њима. Међутим, јасно је да се у поступку извршења казне затвора према трансродним лицима њихова права крше, као и да је њихов целокупни положај на издржавању казне затвора у установи веома лош и неповољнији у односу на положај осталих осуђеника, имајући у виду дискриминацију, насиље и кршење њихових основних људских права.

Одредбом чл. 6 ЗИКС-а регулисане су основне одредбе о положају осуђеног лица према коме се извршава кривична санкција. Наведеним чланом предвиђено је да се кривична санкција извршава на начин којим се јемчи поштовање достојанства лица према коме се она извршава, и да су забрањени и кажњиви поступци којима се лице према коме се извршава кривична санкција подвргава било каквом облику мучења,

¹⁰⁴ Модел закона о родном идентитету и правима интерсекс особа, https://www.transserbia.org/files/9sep19_MODEL_ZAKONA_RODNI_IDENTITET_I_INTERSEKS-1-3.pdf приступ: 29.01.2020. године

¹⁰⁵ Модел закона о родном идентитету и правима интерсекс особа предвиђена посебан део којим је регулисана промена ознаке пола трансродне особе, те је одредбом чл. 11 предвиђено да трансродна особа има право на промену ознаке пола у матичној књизи рођених на начин да се у рубрици ознака за пол, пол означи као мушки или женски или „друго“

¹⁰⁶ Др З. Мршевић, Трансродно лице правде, *op.cit*, стр. 194

нечовечног или понижавајућег кажњавања или поступања, злостављања или експериментисања. Упркос овој законској одредби, трансродним осуђеницима је извесно угрожено достојанство и њихова људска права. Они су најчешће на мети осталих осуђеника, доживљавају различите облике насиља, од стране заводске власти им се ускраћује коришћење хормонске терапије и сл., а која понашања се могу подвести под појмове нечовечног поступања, злостављања или понижавајућег кажњавања, у зависности од интензитета и учесталости.

Одредбом чл. 7 ЗИКС-а регулисана је забрана дискриминације којим је предвиђено да лице према коме се извршава кривична санкција не сме бити стављено у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких и других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства. Дакле, када су у питању трансродни осуђеници ради се о родном идентитету као личном својству. Дискриминација трансродних осуђеника огледа се пре свега у ускраћивању хормонске терапије, разних начина угрожавања њиховог људског достојанства, немогућности исказивања свог родног идентитета, неодговарајућа заштита од насиља.

Одредбом чл. 43 ЗИКС-а регулисана је сврха извршења казне затвора. Предвиђено је да је сврха казне затвора да осуђени током извршења казне затвора, применом одговарајућих програма поступања, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота после извршења казне како убудуће не би чинио кривична дела. Овај члан закона не сме да се тумачи на начин излагања осуђеног трансродног лица третманима и програмима за „нормализацију“, „одвикавање“ или „одустајање“ од трансродности.¹⁰⁷

Одредбом чл. 85 регулисан је изглед одеће и ношење сопствене одеће осуђених лица. Предвиђено је да одећа осуђеног не сме деловати омаловажавајуће ни понижавајуће, као и да у заводу и одељењима отвореног и полуотвореног типа осуђени има право да носи сопствену одећу и обућу. Међутим, за разлику од осталих осуђених лица, трансродним осуђеницима је и ношење сопствене одеће ограничено, а са становишта затворске безбедности. Тако да је за транс жене ношење женске одеће у затвору скоро немогуће. Предлажу се нека компромисна решења, попут ношења женског доњег веша, испод мушке затворске униформе или ношење женске одеће само у

¹⁰⁷ Др З. Мршевић, Анализа положаја трансродних осуђеника/ца на извршењу казне затвора, стр. 52

спаваоницама, али само у случају да су трансродне осуђенице одвојене од осталих осуђеника.

Чест је случај да се трансродни осуђеници ради сопствене безбедности или приликом пријема у пенитенцијарну установу, смештају у самицу и изолују се, а до даљег распоређивања или премештаја у неку другу установу. Међутим, одредбом чл. 162 ЗИКС-а предвиђено је да се мера упућивања у самицу изриче изузетно, само за теже дисциплинске преступе и не може трајати дуже од 15 дана, а да је мера упућивања у самицу до 30 дана могућа за стицај дисциплинских преступа. Дакле, чак и овако изузетна мера упућивања у самицу за остале осуђенике, према трансродним осуђеницима се примењује и без учињеног дисциплинског преступа, већ се примењује због њиховог родног идентитета.

Анализом одредби Закона о извршењу кривичних санкција можемо доћи до закључка да постоји велика могућност и простор за кршење права трансродних осуђеника, а из разлога непостојања прописа који би штитила права трансродних особа и омогућила им једноставан и брз начин за промену личних докумената. Тако да би уз доношење Закона о родном идентитету у Србији¹⁰⁸ и изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција, умногоме био побољшан положај трансродних особа на издржавању казне затвора, али и положај трансродних особа уопште.

4.2. Поступање са трансродним осуђеницима у РС у пракси

Иако у Републици Србији недостаје правна регулатива у овој области, заводско особље у пракси ипак боље одговара у ситуацијама смештања и поступања са трансродним осуђеницима. Што се тиче претреса, иако он одступа од праксе многих земаља, врши се на тај начин што се трансродне жене претресају на подељени начин, тако да њихове горње делове тела прегледају жене, а доње делове тела мушкарци. И поред неуобичајности овакве праксе, из документације активистичких група дошло се до сазнања да за сада оваква пракса поступања са трансженама приликом претреса више одговара и за сада нема жалби на овакав начин вршења претреса.

¹⁰⁸ На панел дискусији „Закон о родном идентитету: Брзо и једноставно до права транс особа“ представници организације Gaуten – LGBT указали су да је доношење оваког закона у складу са европском и светском праксом, али и праксом СЕ. Проблем са променом докумената особа које су промениле пол или су у фази транзиције је много израженији у локалним срединама, него у Београду, према казивању представника ове организације. <http://www.mc.rs/zakon-o-rodnom-identitetu-brzo-i-jednostavno-do-prava-trans-osoba.4.html?eventId=10297> приступ: 02.02.2020. године

Неке београдске општине (нпр. Савски венац, на чијој територији се налазе најпознатије клинике за операције родног прилагођавања) омогућавају уз прилагање одговарајуће медицинске документације, издавање нових личних идентификационих докумената са промењеним ЛМБГ-ом. На основу тих докумената, та лица ће, ако су осуђена на издржавање казне затвора нормално бити смештена у установу која одговара њиховом родном идентитету.¹⁰⁹

У погледу употребе хормонске терапије, коришћење је дозвољено, али не постоји могућност набавке о трошку установе. Тако да уколико је трансродни осуђеник хормонску терапију користио пре издржавања казне затвора или жели да почне са употребом на издржавању казне затвора, хормонску терапију мора обезбедити о свом трошку. Такође, употреба женске одеће и шминке, унутар установе се не толерише.

Трансжене у Србији на издржавању казне затвора за прекршаје не траже да буду смештене у казнено - поправне заводе за жене, јер су услови за издржавање казне у Падинској Скели много бољи у односу на оне који постоје у казнено - поправном заводу за жене у Пожаревцу.

Пракса, такође прихватљива за трансродне осуђенице је да њих заводско особље ословљава именима и заменицама у мушком роду, а да се приликом јутарње прозивке користе њихова имена из идентификационих докумената.

Тренутно у казнено- поправном заводу у Пожаревцу – Забели у делу затвореног типа са посебним обезбеђењем, према незваничним информацијама које смо добили у разговору са службеницима ове установе, постоји само једна трансродна особа на издржавању казне затвора. Реч је о трансродној особи која је свој пол променила из мушки у женски и која је осуђена на издржавање казне затвора на двадесет година, а која је потпуно изолована од осталих осуђеника, али уз наводно одобрење да користи хормонску терапију о трошку установе. Ова информација је незванична, јер од стране службе ове установе, речено нам је да ради заштите података трансродне осуђенице, као и из разлога њеног одбијања у погледу прикупљања података о њој, не постоји никакав начин да о њеном статусу и положају информације добију званичним путем.

Ипак треба поменути да су у нашој држави последњих година учињени значајни кораци у побољшању положаја трансродних и трансексуалних особа уопште, пре свега доношењем Закона о забрани дискриминације и успостављањем институције

¹⁰⁹ Др З. Мршевић, Трансродно лице правде, *op.cit*, стр. 201

Повереника за заштиту равноправности.¹¹⁰ Такође, изменама Закона о здравственом осигурању 2011. године по први пут је прописано да се у остваривању права на здравствену заштиту из обавезног здравственог осигурања осигураним лицима обезбеђује најмање 65% од цене здравствене услуге, из средстава обавезног осигурања, за промену пола из медицинских разлога.¹¹¹

¹¹⁰ Закон о забрани дискриминације, „Службени гласник РС“, бр. 22/2009

¹¹¹ Члан 131, ст. 1, тач. 4 Закон о здравственом осигурању „Службени гласник РС“, бр. 25/2019

Закључна разматрања

Затварање извршилаца кривичних дела је од увођења казне затвора до данашњих дана остало незаменљиво средство државе у обрачуна са криминалитетом. Међутим, када се говори о ресоцијализацији и преваспитању осуђених лица као једним од најзначајних циљева затварања, поставља се питање да ли се ови циљеви могу остварити у условима сталног насиља, превеликог броја осуђених и притворених лица и лошим условима унутар пенитенцијарне установе у којој осуђена лица издржавају казну затвора. Ова питања су још значајнија када се у улози осуђеника/це јављају трансродне особе, које поред одмазде због извршеног кривичног дела, у пенитенцијарним установама доживљавају својеврстан облик насиља због своје трансродности.

Пенитенцијарне установе су стриктно подељене на установе у којима казну затвора издржавају мушкарци или жене и та родна подела никада није ни доведена у питање и није никада оспоравана. Међутим, како је транс популација постала видљивија, уз константу борбу великог броја организација широм света за права трансродних и трансексуалних особа, поставило се питање, где сместити трансродну/трансексуалну особу када буде осуђена на казну затвора у некој пенитенцијарној установи и да ли је потребно оснивање посебних установа за њихов смештај?

Значајно је истаћи да иако категорија трансродних особа обухвата и транс мушкарце (родно прилагођавање из женског у мушки пол) затворска проблематика транс осуђених лица на издржавању затворске казне обухвата стопроцентно транс жене, јер у консултованој научној литератури нема забележених примера транс мушкараца на издржавању казне затвора.¹¹²

Спречавање свих видова сексуалног и другог, трансфобијом мотивисаног насиља је један од основних приоритета ради постизања безбедности и поштовања основних људских права трансродних особа унутар пенитенцијарних установа. Досадашња решења која постоје у пракси, попут њихове изолације у самицу по аутоматизму или организовање посебних, изолованих простора за смештај LGBTI осуђеника, нису адекватна, јер се тиме додатно кажњавају, не само за извршено кривично дело, већ и због свог идентитета. У оваквим условима насиља, трауматизације и дискриминације, немогуће је применити адекватан третман и на прави начин „ресоцијализовати осуђеника“.

¹¹² Др З. Мршевић, Трансродно лице правде, *op.cit*, стр. 7

У првом делу овог рада приказан је положај који имају мушкарци и жене на издржавању казне затвора, уз навођење неких од основних проблема са којима се они суочавају у пенитенцијарним установама. На овај начин указује се на чињеницу да одузимање слободе било ком лицу, било да се ради о жени, трансродној особи, мушкарцу, и без додатне принуде, представља довољну казну, јер приликом затварања не долази само до лишења слободе осуђеном лицу, већ и до ограничавања многих других људских права, као последица контроле осуђеника и функционисања затвора.

Зато је потребно и од суштинског је значаја да право и законодавство прате потребе свих индивидуа једног друштва, да омогуће поштовање различитости и да једнако штите права свих људи. Родни идентитет у свим његовим манифестацијама је питање интимног, унутрашњег доживљаја сваке особе и не треба да буде условљаван никаквим медицинским предусловима, нити спутаван ригидним законским тумачењима.¹¹³

Пре свега потребно је донети закон који ће на системски начин регулисати промену докумената за трансродне особе на брз, једноставан и ефикасан начин. Уколико трансродна особа поседује идентификационе документе са новостеченом родном припадношћу она мора бити третирана у складу са тим и у погледу смештаја, претреса, ословљавања и слично. Уколико је лице у процесу родног прилагођавања, мора се обезбедити третман, смештај и статус у складу са жељеним полом. Дакле, оснивање посебних установа или потпуна изолација трансродних осуђеника, као решење њиховог смештаја није адекватно, представља кршење њихових људских права и може бити веома скупо и неекономично.

Чињеница је да омогућавање оперисаним транс женама да буду смештене у женске пенитенцијарне установе и транс мушкарцима у мушке, доводе до отпора заводског особља и осталих осуђеника, као и да у случају непотпуних операција трансродни мушкарци у мушким затворима чине објекте сексуалних напада и злостављања. Међутим, то управо указује на значај поверљивости података о постојању родне дисфорије и/или родног прилагођавања као једне од неопходних компоненти поштовања људских права и елементарне безбедности трансродних особа у пенитенцијарним установама, о којима заводско особље нарочито мора да брине и води

¹¹³ Милан Ђурић, Анализа положаја трансполних особа у Србији у вези са остваривањем личних и других права https://www.transserbia.org/images/dokumenta/milan_djuric_opis_polozaja_transpolnih_osoba_u_srbiji_u_vezi_sa_ostvarivanjem_licnih_i_drugih_prava.pdf приступ: 09.02.2020. године

рачуна. Историјат процеса родног прилагођавања и чињеница родног прилагођавања до ког је евентуално дошло током издржавања казне, морају бити строго поверљиви подаци, доступни само службеним лицима када је то неопходно ради спречавања вршења кривичних дела или њиховог откривања.

У Републици Србији, држава положај трансродних особа уопште, може решити изменама и допунама већег броја закона – Породичног закона, Закона о матичним књигама, Закона о пензијском и инвалидском осигурању, Закона о раду, Правилника о родној књижици и др. Овај пут је дуг и веома скуп и не гарантује да ће се тиме потпуно и на системски начин регулисати сва питања трансродних особа. Други начин је доношење Закона о родном идентитету којим би се штитила права трансродних особа и омогућила једноставна и брза промена личних докумената. На овај начин национално законодавство било би усклађено са међународним конвенцијама и препорукама међународних институција у погледу заштите трансродних и трансексуланих особа и других мањина. Доношење оваквог закона олакшало би рад државних институција у многим ситуацијама које се тичу трансродних особа, а где сада постоји правна конфузија, а нарочито њихов положај и смештај у пенитенцијарним установама. Не би било потребе доносити посебан закон у овој материји, већ само евентуално додатно образовати и едуковати заводско особље, ради примене одговарајућег третмана у установи према трансродним особама.

И на крају, наравно, континуираним радом државних институција и цивилног сектора, треба радити на промени свести код грађана и разумевању проблема са којима се суочавају трансродне и трансексуалне особе, све у циљу смањења насиља и дискриминације.

Попис коришћене литературе

1. Центар за женске студије – Појмовник родне терминологије према стандардима Европске уније”, Загреб 2007, стр. 78
2. З. Стевановић, Затворски системи у свету, Београд, 2012. Година
3. F. E. Hagan /2008/: Introduction to Criminology: Theories, Methods, and Criminal Behavior, USA, 468 i 469.
4. А. Илић – Пренасељеност затвора – феноменолошки и етиолошки аспекти, Часопис CRIMEN (II) 2/2011, Правни факултет Универзитета у Београду, стр. 245-256
5. Др З. Павловић, Р. Звездан - Сексуално насиље у затворима, Војно дело, Министарство одбране Србије – Војноиздавачки завод Београд, 2016, стр. 72 – 83
6. Вида Вилић, Заштита основних људских права осуђеника и других лица лишених слободе према документима Савета Европе, Зборник радова Правног факултета у Нишу бр. 60, 2012, стр. 35-51
7. С. Константиновић Вилић, М. Костић, Пенологија, 2011
8. Др Хајрија Сијерчић-Чолић, Европска затворска правила (2006), Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Л – 2007, стр. 465-493
9. Ј. Паповић Миладиновић, Заштита права лица лишених слободе у пенитенцијарним установама у Републици Србији, докторска дисертација, Ниш, 2017.
10. С. Константиновић Вилић, В. Николић Ристановић, М. Костић, Криминологија, Ниш, 2012.
11. С. Соковић, Затвори и Казнени популизам , Правни живот : лист за правна питања и праксу бр. 9/2012, Београд : Удружење правника НР Србије и Босне и Херцеговине, стр. 815-828
12. Д. Димовски, Приватни затвори, Зборник радова Правног факултета у Нишу, 68/2014, 547-566
13. И. Миловановић, Криминалитет жена и пенолошки третман према осуђеницама, Зборник радова студената докторских студија права, Правног факултета у Нишу, 2015, стр. 185-189
14. М. Костић, И. Илић, Жене осуђенице-о криминолошком дискурсу и пенолошком третману, Правна ријеч: часопис за правну теорију и праксу, бр. 44 (2015), стр. 325-344
15. С. Ћопић, Љ. Стевковић, Б. Шаћири, Третман и остваривање права осуђеница у КПЗ за жене у Пожаревцу, Часопис о виктимизацији, људским правима и роду “Темида“, бр. 4, година 15, 2012. године, стр. 30-71

16. „Стандарди помоћи за поремећаје родног идентитета, Међународно удружење за родну дисфорију Harry Benjamin; прилог брошури „Креирање здравствене политике која уважава потребе LGBTI заједнице“, издавач Gayten – LGBT, Центар за промоцију права сексуалних мањина, Београд, 2006. године
17. Др З. Мршевић, Трансродно лице правде, 2017. године, Београд
18. С. Павловић, Анализа правног положаја трансродних и трансексуалних особа у Републици Србији, Модел закона о признавању правних последица промене пола и утврђивању трансексуалности, Београд, 2012. године
19. Др Б. Кнежевић, Затворска казна: Репресија и/или ресоцијализација, Институт за криминолошка и социолошка истраживања у Београду, 2011. године, стр. 327-338
20. М. Костић, Уређење затворских установа у Европи и код нас (стање и перспективе), 2005. године, стр. 445-458
21. М. Костић, И. Илић, Примена европских стандарда у поступању према осуђеницима, стр. 463-479
22. Б. Кнежевић, Образовање осуђеника-начин да се буде слободан, Београд, 2017. године
23. З. Павловић, З. Раденковић, Н. Петковић, Извршење казне затвора и неки проблеми безбедности, Универзитет Привредна академија Нови Сад, Правни факултет, Војно дело, 7/2016, стр. 103-113
24. Ђ. Ђорђевић, Преоптерећеност затворских капацитета-могућа решења, ревија за криминологију и кривично право, Београд, 2015. године, стр. 75-91

Страни извори

1. Lambie, Sarah, (2012) Rethinking gendered prison policies: impact of transgender prisoners. ECAN Bulletin (16), pp. 7-12. Birbeck College, University of London
2. V. Jenness, S. Fenstermaker, „Forthy Years after Brownmiller Prisons for Men, Transgender Inmates, and the Rape of the Female“, Gender & Society February 1/2016, 14-29
3. V. Jenness, S. Fenstermaker, „Agnes Goes to Prison: Gender Authenticity, Transgender Inmates in Prisons for Men, and Pursuit of “The Real Deal”, OCT. 2013
4. Rory Leishman, Against Judicial Activism: The Decline of Freedom and Democracy in Canada, 2006. године
5. Fausto-Sterling A., „The Five Sexes: Why Male and Female Are Not Enough“, The sciences, march/april 1993

Попис коришћених правних прописа

1. Закон о извршењу кривичних санкција, „Службени гласник РС“, бр. 55/2014 и 35/2019
2. Закон о ратификацији Конвенције против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни или поступака, „Службени лист СФРЈ“ – Међународни уговори, бр. 9/91
3. Закон о ратификацији међународног пакта о грађанским и политичким правима, „Службени лист СФРЈ“, бр. 7/1971
4. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом бр 11, протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и први Протокол уз њу, протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима, „Сл. лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и 7/2005 – испр. И „Сл. гласник РС – Међународни уговори“, бр. 12/2010 и 10/2015
5. Закон о забрани дискриминације, „Службени гласник РС“, бр. 22/2009
6. Закон о здравственом осигурању „Службени гласник РС“, бр. 25/2019

Попис остале истраживачке грађе

1. Institute for Crime & Justice Policy Research at Birkbeck, University of London
<https://www.icpr.org.uk/> приступ: 04.02.2020. године
2. World Prison Brief, Institute for crime & Justice Policy Research, Birkbeck University of London <https://www.prisonstudies.org/country/united-states-america> приступ: 05.02.2020. године
3. Права трансродних особа у државама чланицама ЕУ 2010(Transgender person rights in EU member states, 2010)
[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425621/IPOL-LIBE_NT\(2010\)425621_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2010/425621/IPOL-LIBE_NT(2010)425621_EN.pdf) приступ: 19.01.2020. године

4. Ресоцијализација преступника у ЕУ, јачање цивилног друштва од 17. априла 2014. године (RE -SOCIALISATION OF OFFENDERS IN THE EU: ENHANCING THE ROLE OF THE CIVIL SOCIETY (RE-SOC)) Workstream 3: Vulnerable groups of inmates <http://www.csd.bg/fileSrc.php?id=22145> приступ: 19.01.2020. године
5. Anti torture Committee scolds Austria over treatment of trans inmates <https://tgeu.org/anti-torture-committee-scolds-austria-over-treatment-of-trans-inmates/> приступ:19.01.2020. године
6. Prisoner Gender Identity and Gender Reassignment Policy for those in our custody, Scottish Prison Service, март 2014. године <https://www.sps.gov.uk/Corporate/Publications/Publication-2561.aspx> приступ: 22.01.2020. године
7. Scottish Transgender Alliance - Шкотска трансродне алијанса званични сајт удружења <https://www.scottishtrans.org/> приступ: 22.01.2020. године
8. New York Times, Editorial Board, „Prisons and Jails Put Transgender Inmates at Risk“, 9. nov. 2015. - <https://www.nytimes.com/2015/11/09/opinion/prisons-and-jails-put-transgender-inmates-at-risk.html> приступ: 26.01.2020. године
9. HuffPost, C. Mathias, „New York’s Largest Jail to Open Hosting Unit For Transgender Women“, updated 2 february 2016 - https://www.huffpost.com/entry/rikers-transgender-women_n_6181552 приступ: 25.01.2020. године
10. Transgender Law center, “Guidelines for review of requests for sex reassignment surgery” <http://transgenderlawcenter.org/wp-content/uploads/2015/10/Guidelines-for-Review-of-Requests-for-Sex-Reassignment-Surgery-SRS.pdf> приступ: 26.01.2020. године
11. USA Today, Ton Vanden Brook, „Military approves hormone therapy for Chelsea Manning“ 13. feb. 2015 - <https://www.usatoday.com/story/news/nation/2015/02/12/chelsea-manning-hormone-therapy/23311813/> приступ: 26.01.2020. године
12. The New York Times, D. Sontag, „Transgender Woman Cites Attacks and Abuse in Men’s Prison“ apr. 5 2015 - <https://www.nytimes.com/2015/04/06/us/ashley-diamond-transgender-inmate-cites-attacks-and-abuse-in-mens-prison.html> приступ: 26.01.2020. године
13. The New York Times, D. Sontag „Ashley Diamond, Transgender Inmate, Is Out of Prison but Far From Free“ - <https://www.nytimes.com/2015/09/25/us/ashley-diamond-transgender-inmate-out-of-prison-but-not-fully-free.html> приступ: 26.01.2020. године
14. The Guardian, Damien Gayle, „Transgender prisoner at HMP Bristol 'being sexually harassed“ Oct. 29 2015 - <https://www.theguardian.com/society/2015/oct/29/transgender-prisoner-tara-hudson-sexually-harassed-hmp-bristol> приступ: 26.01.2020. године

15. The Guardian, Owen Jones, Oct.20 2015, „You don't have to be trans to be an ally against transphobia“ - <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/20/trans-transphobia-will-young-brave-man> приступ: 26.01.2020. године
16. Текст писаних коментара од стране EPATH, TGEU и ILGA Europe https://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/07/Bogdanova-v-Russia_third-party-intervention-FINAL.pdf приступ: 28.01.2020. године
17. Kavanagh v. Canada (Attorney General) [https://en.wikipedia.org/wiki/Kavanagh_v._Canada_\(Attorney_General\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Kavanagh_v._Canada_(Attorney_General)) приступ: 02.02.2020. године
18. Анализа прописа од значаја за правни положај трансполних особа, Извештај радне групе Поверенице за заштиту равноправности и Заштитника грађана <http://ravnopravnost.gov.rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozaj-transpolnih-osoba/> приступ: 29.01.2020. године
19. Модел закона о родном идентитету и правима интерсекс особа, https://www.transserbia.org/files/9sep19_MODEL_ZAKONA_RODNI_IDENTITET_I_INTERSEKS-1-3.pdf приступ: 29.01.2020. године
20. Медија центар Београд, Закон о родном идентитету – брзо и једноставно до права транс особа - <http://www.mc.rs/zakon-o-rodnom-identitetu-brzo-i-jednostavno-do-prava-trans-osoba.4.html?eventId=10297> приступ: 02.02.2020.
21. Милан Ђурић, Анализа положаја трансполних особа у Србији у вези са остваривањем личних и других права https://www.transserbia.org/images/dokumenta/milan_djuric_opis_polozaja_transpolnih_osoba_u_srbiji_u_vezi_sa_ostvarivanjem_licnih_i_drugih_prava.pdf приступ: 09.02.2020. године
22. Public Law 108-79 - Sept. 4, 2003 Prison Rape Elimination Act (PREA) of 2003 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-108publ79/pdf/PLAW-108publ79.pdf> приступ: 26.01.2020. године
23. Др Зорица Мршевић, Статус трансродних лица на издржавању затворске казне, стр. 7 <https://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Status%20transrodnih%20lica%20na%20izdrzavanju%20zatvorske%20kazne.pdf> приступ: 06.02.2020. године
24. Др З. Мршевић, Анализа положаја трансродних осуђеника/ца на извршењу казне затвора(2016), https://www.google.rs/?gws_rd=cr&ei=he2ZV8_UNqLU6ASrxKOQDw#q=zastitnik+gradjana+transrodni+osudjenici, приступ: 06.02.2020. године

САЖЕТАК И КЉУЧНЕ РЕЧИ

У пенитенцијарним установама широм света, како у онима у којима казну затвора издржавају мушкарци, тако и у женским затворима, постоји велики број проблема са којима се пенитенцијарни систем суочава. Ни пракса, а ни правна регулатива не одговара правремено на све изазове са којима се пенитенцијарне установе суочавају. У установама у којима казну затвора издржавају мушкарци примарни проблеми јесу превелики број осуђених и притворених лица, велики степен насиља, као и велики број рецидивиста. У погледу положаја жена у пенитенцијарним установама видљив је неодговарајући пенални третман, као и примена неодговарајуће казне, а имајући у виду друштвену опасност кривичних дела које извршавају жене. Такође, чињеница је да пенални третман који се примењује према женама не одговара њиховим специфичним потребама. Поред свих наведених проблема трансродне особе у пенитенцијарним установама суочавају се и са дискриминацијом, константним насиљем и повредом најосновнијих људских права, а због свог идентитета и своје трансродности. Из наведених разлога као предмет мастер рада изабрана је анализа положаја који имају мушкарци и жене уопште у пенитенцијарним установама и положај трансродних и трансексуалних особа како у нашој држави, тако и у појединим државама попут Шкотске, САД-а, Италије и др., како би се указало на неравноправности у поступању са осуђеницима, а које је базирано на њиховом полу/роду.

Уз употребу догматичко-нормативистичког метода, упоредноправног, емпиријског и метода компилације, спроведена анализа указује на недостатак правних норми у уређењу положаја трансродних особа у пенитенцијарним установама. Показала се тачном основна хипотеза овог рада да одвојени затвори за женске и мушке осуђенике/це који су одређени законом не омогућавају да се задовоље потребе трансродних и трансексуалних особа на издржавању казне затвора. Потребно је усвојити праксу држава које су на добар начин регулисале и уредиле положај трансродних осуђеника и донети одговарајуће законе у националном праву, али и донети јединствени акт на међународном плану који би био обавезујући за државе. Будуће реформе показале колико право прати друштвену стварност у овој области.

Кључне речи: пенитенцијарне установе, родни приступ, затвори, затвори за жене, трансродне особе, пол

Summary

Gender approach and penitentiary institutions

In penitentiary institutions around the world, as in those where the prison sentence are serving men, and in women's prisons, there are a number of problems that the penitentiary system is facing. There is no law and no legal framework does not respond in a timely manner to all the challenges penitentiary institutions are facing. In institutions where the prison sentence are serving men, primary problems are overbooked accommodation facilities, a high degree of violence, as well as a large number of recidivists. In terms of the position of women in penitentiary institutions, inadequate penal treatment is evident, as well as the use of inappropriate punishment, given the social danger of criminal offenses committed by women. It is also a fact that the penile treatment applied to women does not meet their specific needs. In addition to all the above issues, transgender persons in penitentiary institutions also face discrimination, constant violence and violation of the most basic human rights, because of their identity and their transgender nature. For these reasons, the analysis of the position of men and women in penitentiary institutions and the position of transgender and transgender persons in our country, as well as in certain countries such as Scotland, USA, Italy, etc., were chosen as the subject of the master's work. Inequalities in the treatment of convicts, based on their gender, were pointed out.

Using the dogmatic-normativistic method, comparative law, empirical and compilation methods, the conducted analysis indicates the lack of legal norms in regulating the position of transgender persons in penitentiary institutions. The basic hypothesis of this paper has proven to be correct that separate prisons for female and male convicts specified by law do not allow meeting the needs of transgender persons in prison. It is necessary to adopt the practice of states that have properly regulated and regulated the position of transgender prisoners and enacted appropriate laws in national law, but also adopted a single act internationally binding on states. Future reforms will show how much law follows social reality in this area.

Key words: Penitentiary institutions, gender approach, prisons, prisons for women, transgender people, gender

Биографија студента

Марија Крстић рођена је 13.02.1994. године у Сурдулици. Гимназију “Јован Скерлић“ завршила је 2012. године у Владичином Хану и исте године уписала је Правни факултет Универзитета у Нишу. Школске 2017/18 уписала је мастер академске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу, на општем смеру, ужа кривичноправна научна област. Од 2018. године обавља приправнички стаж код адвоката Бранкице Орловић. Од страних језика течно говори енглески језик, служи се турским језиком и поседује знање рада на рачунару.